

Մ Ա Ս Ի Ս

ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

35-րդ ՏԱՐԻ

1886 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1

ԹԻԻ 3807

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՇԱՐԱԹ 1 ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՏԱԿԱՐ ԿՏԱԿ ՄԷ

Կարգացինք անցեալ չարաթ թէ Ազգային Վարչութիւնն Յանձնաժողով կազմած է Իզմիրեանի կտակով զբաղելու համար: Ինչ է այս կտակը: Հարկաւ կարգեալ Յանձնաժողովն, որոյ ատենապետն է Վ. Նորատունկեան Գաբրիէլ էֆէնտի եւ որոյ անդամք են Գեր. Նար-Պէյ եւ Իզմիրեան Սրբազանք, Գարեգին վարդապետ Թաթարեան և Յ. Էստեան ու Յ. Կիւմէեան էֆէնտիք, մանրամասնօրէն պիտի ծանօթացնէ հասարակութեան ազգասէր կտակարարին նպատակն:

Գիտենք սակայն թէ 20,000 ռուպլի հասած են Ազգային Պատրիարքարան: Այս գումարն որ Հանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքի հասցեով ձամբայ ելած էր, նորա մահուընէ վերջ հասած է Ռուսիոյ դեսպանատունն և ապա բաւական ժամանակ անդմնալէ վերջ մուտ գտած Ազգ. Պատրիարքարանի սեմերէն ներս՝ շահ կը բերէ: Հաւանօրէն շահերը կը կուտին եւ պիտի կուտին մինչեւ դայ այն օրն որ գտնուին այդ շահերը շահելու արժանի անձինք եւ հաստատութիւնք:

Արդարեւ, կտակեալ դրամագլուխը միշտ պիտի մնայ եւ միայն տոկոսիւքն պիտի գործէ: Հետեւաբար ցյաւիտեան օգտակար պիտի ըլլայ Իզմիրեանի դրամն եւ կտակակատար յանձնաժողովոյն կամ յանձ-

նաժողովոց պաշտօնն յաւիտենական է: Այս ջնմանիր մեծագումար նուէրի մը զոր հաւուստ մը կրնայ տալ առ Ազգն այս ինչ կամ այն ինչ առթիւ: Իզմիրեանի 20,000 ռուպլին անուամբ որոշ գումար մը բայց օգտիւ անսահման է, ինչու որ եթէ փորձանք մը կամ պատուհաս մը դայն չոչնչացնէ ոչ ոք կարէ սահմանել թէ որչափ տարիներ կրնայ տեւել եւ շահ բերել:

Սպասելով դարձեալ Յանձնաժողովոյ վաւերական ծանօթութեանց, ըսենք այժմէն ինչ որ գիտենք տարեկան շահուն գործածութեան համար: Սորա մի մասն պիտի ծառայէ, կ'ըսուի, ազգային վարժարանի մը հաստատութեան եւ կամ օժանդակութեան, ինչու որ գիտենք թէ այդ գումարին բերած շահուն մի մասն ինչ կըրնայ ըլլալ: Սակայն որքան որ ինքնին միջակ աստիճանաւ վարժարան մը հիմնելու չբաւեր տարեկան 50 կամ 60 ոսկին, այսու հանդերձ մեծ օգուտներ կրնայ յառաջ բերել: Թերեւս Յանձնաժողովը կտակարարին կողմանէ արտօնութիւններ ունի որք այս մասին իւր գործունէութեան սահմանը կ'ընդարձակեն: Արդեօք նա չկրնա՞ր առանց որոշ կերպիւ հաստատութեան մը յատկացնելու, որ որքան լաւ ընտրուած ալ ըլլայ միշտ օգտիւ սահմանափակ պիտի ըլլայ, բոլորովին ազատ ըլլալ ուղած կերպիւն կրթական նպատակի գործածելու: Օրինակի համար, այս տարի կը նուիրէ դայն գումար դաւառական այն ինչ վարժարանին, որոյ մի քանի տարւոյ բացը կը գոցուի. դալ տարի բնագիտական գործիքներ կը գնէ եւ կը նուիրէ Կեդր. Վարժարանին. յաջորդ տարին դաւառական այն ինչ վարժարանին չէնքի մը շինութեան կը յատկացնէ, ուրիշ

տարի մը թուղթ, գրիչ կամ քարտէսներ, վերջապէս դպրոցական պիտոյք գնելով կը բաժնէ ամեն կողմ, դասագիրքը չինել կուտայ, կը տպագրէ եւ կը նուիրէ, եւ եւ, վերջապէս միշտ, ամեն կողմ եւ ամեն կերպիւ կտակարարին անունը կը տարածէ ու կը դրոշմէ ապագայ սերնդեան սրտին մէջ:

Քաղով կտակեալ գումարին չահուց միայլ մասին, Վլեսուի թէ այս յատկացեալ է պսակելու Յանձնաժողովի կողմանէ որոշեալ նիւթերու վրայ յօրինեալ հմտալից հեղինակութիւններն: Չենք կրնար գուշակել թէ ինչ պիտի ըլլան մանրամասնօրէն այն ամեն պայմաններն որոց պարտին հպատակիլ մրցակից հեղինակը, սակայն կրնանք առանց ընդդիմախօս մը ունենալու ստուգել այժմէն թէ ոչ մի այլ գործ կրնայ այնքան մոլորմ տալ ազգային գրականութեան եւ ազգային մտաւորական զարգացման որքան այս մրցանակը: Ամեն մարդ հասկցած է թէ պէտք է վարժարան հիմնել, թէ պէտք է լաւ վարժապետներ ունենալ, թէ պէտք է լաւ դասագիրքեր ունենալ, բայց ամեն մարդ կրնայ հասկնալ նաեւ թէ ոչ վարժարանն, ոչ վարժապետն եւ ոչ դասագիրքն են գիտութիւնն ու գրականութիւնը զարգացնողներն: Ասոնք կ'օգտուին եղած գիտերէն, կը սովորեցնեն գտնուածները, բայց ուրիշ մարդ պէտք է որ աշխատի, փնտռէ, գտնայ, ուսումնասիրէ եւ նորը երեւան հանէ: Այդ մարդը թերեւս ամբողջ կեանք մը տայ պատմական գիւտ մը կամ հին մատենագրութեան մի նոր երեւոյթն կամ լեզուին մի մուսկեալ ճիւղն ի տես հանելու համար: Եւ սակայն չունինք մինչեւ ցարդ ազոնց քաջալերութիւն եւ դիւրութիւն ընծայելու գաղափարն: Երբ Հ. Կ. Բաքրատունի Համբարում մը կը թարգմանէ եւ կամ Հ. Ղ. Ալիշան Սիսուան մը կը յօրինէ եւ կամ Պ. Պատկանեան լեզուաբանութեան խորերը կը թափանցէ, ասոնք ինչ կը յուսան եւ ինչ կ'ստանան իբր վարձատրութիւն: ոչ այլ ինչ բայց թէ մի քանի դրամէր հայերու գրքատան մէջ գետեղուիլ ի շարս Լիգուէի եւ այլոց: Չայսպիսի քաջալերել է Քլմիրեանի կտակին նպատակն, եւ երբ հեղինակ մը գործի մը ձեռնարկած ատեն, գիտէ թէ կրնայ յուսալ այդ մրցանակին արժանանալու նա ա-

ռաւել եւս ախորժիւ կը սկսի եւ առաւել եւս ապահով է թէ կայ վերջապէս յոյս մը որով իւր աշխատութիւնն պիտի կարենայ պսակուիլ:

Ահա այս հարեւանցի խորհրդածութենէն դիւրաւ կ'զգանք թէ կտակակատար Յանձնաժողովին գործը շատ կարեւոր է: Շատ փափուկ է այդ պաշտօնն ինչու որ մէկ կողմանէ նա պարտի հակառակ չարժիլ կտակին ոչ տառին եւ ոչ ոգւոյն եւ միւս կողմանէ իւր ձեռք տրուած զօրութիւնը գործածել այն կերպիւ որ մեծագոյն օգուտն առաջ բերել կարելի ըլլայ: Այս առաջին անգամ է, որքան որ մեզ ծանօթ է, որ կտակ մը մեծ նպատակի մը կը յատկացուի եւրոպական մրցանակաշնորհ կտակներու նման եւ Յանձնաժողովի յառաջ բերած արդիւնքներէն կ'ստուգուի պիտի ունենայ չէ թէ միայն այն ուղղակի օգուտներն զորս գիւրին է մակարեբել, այլ նաեւ շատ մը հարուստներու պատրժակ տալ հետեւելու Քլմիրեանի օրինակին, ինչու որ, ինչպէս փորձը պիտի ցոյց տայ, ոչ մի կը տակ այնքան փայլ տուած է կտակարարին անուան որքան Քլմիրեանի կտակը որոյ գործադրութիւնն ապահով ձեռքերու յանձնուած է:

ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏՆԵՐՆԵՐ

Ա Պ Ո Ւ Շ Ը

Գ.

(Շար. Նախորդ. Թուէն)

Յօդութիւնէ պաշտօն վարեց այդ տան մէջ մօտ երկու տարի. երբ մեծցան երախայներն, հրաժարեցաւ, իւր յոյսերն առանց պսակուած տեսնելու: Իբր վարժուհի այնուհետեւ շատ տուններ մտաւ. ամեն ուրեք հազիւ կը մնար մի քանի ամիսներ: Այդ խեղճ աղջիկը կրնար կոչուիլ ընտանեզուրի: Այնքան շուտ շուտ կը փոխադրուէր գիւղէ ի գիւղ, տունէ ի տուն, որ

կարծես ուղեւոր մ'էր Պոլսոյ մէջ եւ կը ճաշէր միշտ հիւրասեղաններու վրայ: Եւ սակայն երբ կը մեկնէր ամեն մէկ տունէ, անդ թողած էր արդէն զուարթածաղիկ երիտասարդութեան մէկ բեկորն եւս: Եւ երբ տարիներն անցան, օր մը, յանկարծ, զգաց թէ կը հնչէր այն ժամն որ կնոջ համար դեռ կենաց արշալոյսն է, իսկ աղջըկան մը համար արդէն վերջալոյսի աղօտ փայլը:

Այլ Ֆոռթիւնէ եթէ յուսախաբեալ էր, յուսահատ չէր: Վշտերն այրեցաւ եր ըրած էին նորա սիրտը, բայց յոյսը, ցաւած հոգիներու այդ զովարար սիրը, կարծես թէ կեանք կը բերէր նմա հեռաւոր դրախտի մը անոյշ բուրումներով: Ֆոռթիւնէ բնաւ տրամադիր չէր ապրիլ եւ մեռնիլ որպէս մի սիրուն պառաւուկ աղջիկ. ուստի գօտեպինդ եղաւ եւ ուզեց վերստին մաքառիլ ընդդէմ իւր աննուէր բաղդին:

Հեռացաւ բոլորովին ուսուցչութեան ասպարէզէն. չնորհիւ իւր խնայողութեանց հարուստ էր փոքրիկ գումարով մը որ պիտի լինէր իւր միակ հաւատարիմ դաշնակիցն: Երբ վերադարձաւ հօրը տունը, ուժգնապէս պնդեց որ տունը փոխուի: Ահ, անուսանելի այն գիշերներն երբ կը փակուէր այդ սենեակին մէջ, ինկած անկողնոյ մը վրայ, մինչ խոնջ ու վաստակաբեկ իւր հայրն ու մայրը թաղուած խոր քնոյ մէջ խորդալով կը խորդային: Ֆոռթիւնէ ստիպեց ծնողը վարձել բաւական կանոնաւոր տան մը մէջ երկու սենեակ: Ինք կը վճարէր վարձին կէսը:

Մինչ Ֆոռթիւնէ թափառիկ կը շրջէր, իւր ընկերուհիներէ շատերն ամուսնացած եւ մինչեւ իսկ մայր եղած էին. Օր. Սինայեան եւ Օր. Հէրիգա տակաւին ամուսին շունէին, բայց նոցա համար երկիւղ չկար տունը մնալու. նոքա կ'ուզէին յանդիլ այնպիսի ընտրութեան որ երբէք ստրջանաց առիթ չընծայէր իրենց: Օր. Ավէտ բնաւ համակիր զգացումներ չէր տածած իւր ընկերուհեաց մանաւանդ Հէրիգայի համար, որոյ սակաւէն ճաշիլ, դպրոցին մէջ, մին էր այն դժբաղդ պարագայներէն ոյք կը հարկադրէին պինքը գլուխը կախ պահել. սակայն սիրած էր Օր. Սինայեանն: Ինչքան ալ դառնացած լինի եւ թունալիր մարդ-

կային սիրտը, բայց դորովանաց համար անդ պահուած է միշտ ջերմիկ անկիւն մը որ կը պարգեւէ կենդանութիւն սրտին: Այն միջոցներուն երբ Ֆոռթիւնէ կը վերադառնար տուն, սիրայօժար կ'այցեւէր Սինայեաններու: Նոցա տան մէջ ազատ կը շնչէր վասն զի մայրն անդ բնաւ չէր ծառայած:

Վերջին միջանի տարիներու մէջ Օր. Սինայեանի եղբայրը Մկրտիչ քիչ անգամ Պոլիս գտնուած էր. առեւտրական գործերն հարկադրած էին զնա Պոլսէն ստէպ բացակայ մնալ. իսկ այժմ վերջնական կերպով կը հաստատուէր Պոլիս այն պահուն երբ Ֆոռթիւնէ հրաժարելով ուսուցչական պաշտօնէ հաստատ որոշեց ճարել հարուստ ամուսին մը: Ֆոռթիւնէ տեսած էր Մկրտիչ Սինայեան երբ տակաւին նորաբողոջ աղջիկ ապագայն կը նշմարէր այնքան լուսանշոյլ. այն ատեն չէր ընծայած մեծ կարեւորութիւն այդ երիտասարդին. բայց այժմ երբ կը տեսնէր Մկրտիչը, կը յուզուէր խորին կերպով. չէր կարող ըսել թէ ի՞նչ կ'զգար. լոկ փառասիրական հաշիւները չէին որ կը առջորէին իւր արիւնը, եւ ոչ իսկ եթերային նուրբ սէրը միայն կը գորովէր իւր սիրտը: Անընդդիմակ զօրութիւն մը կը մղէր զինքը դէպի Սինայեան: Բարեբաւորիկ ապագայի մը հաւատքն, անշէջ նորա սրտին մէջ, կը յուսադրէր զնա թէ կարող է յափշտակել Սինայեանի սիրտը: Ոչ ապաքէն Փրանսական վէպերը կ'ուսուցանէին նմա թէ կինը ամենակարող է եւ ի՞նչ որ կինը կ'ուզէ, Աստուած ալ զայն կ'ուզէ: «Կամք կնոջ կամք Տեառն:» — Միայն թէ Ֆոռթիւնէ ուշագրութիւն չէր ըրած թէ այլ է կին այլ է աղջիկ:

Ֆոռթիւնէի հաստատամտութիւնը թէեւ արժանի համարուի ամէն գովեստից եւ քաջալերանաց, բայց տխրաբար խոստովանինք թէ վատաբախտիկ աղջիկն ունէր իւր դէմն սյրական սեռի մի այնպիսի նմոյշ որոյ սիրտը լաւ պատուապարեալ էր տմրակուս վահանաւ ընդդէմ ինչպէս կ'ըսեն՝ «սիրոյ սլաքներուն»: Այդ վահանը խորհրդաւորութիւնն էր: Ով որ կը խորհի եւ կը տրամաբանէ աղջիկ մը ընտրելու համար, ի հարկէ նա չէ կարող յափշտակուիլ եւ սի-

րել կուրաբար: Անօար, բանաստեղծական սիրոյ համար, հիւրամերժ օթեւան մ'էր Սինայեանի սիրտը: Կարծրատորր մարմով, էր կարծրատորր նաեւ սրտով — սիրոյ համար: Ամուսնութիւնը կը նկատէր իբր լուրջ խնդիր մը: Կրնար առանց մտատանջութեան սիրել շատ կիներ, ինչպէս ըրած էր, բայց չէր կրնար թեթեւամտութեամբ ամուսնանալ: Կ'ուզէր գեղեցիկ աղջիկ մը, բայց աղջկան մը արտաքին կերպարանքը բաւական չէր զինքն ապահովելու համար: Պէտք էր որ այդ աղջիկն ունենար նաեւ դրօշմ մը՝ երաշխաւոր նորա բարոյական յատկութեանց: Այդ դրօշմը կը պարգեւէ աղջկան ծնողքը, մանաւանդ մայրը: Մօրը վայելած համբաւը ջերմաչափ մ'է աղջկան բարոյականին: Ի հարկէ այսպիսի գաղափարներով սնած երիտասարդ մը բաւական հեռի պէտք էր լինէր իրեն մտատախար ընտրելէ Օր: Ֆօթիւնէն:

Ա. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ
(Շարունակելէ)

ԳՐԱԿԱՆ

1885 ՏԱՐԻՆ

ԹՈՒՐԻՔԻՈՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Մօտիկ Ազգային Տեսութեան Խմբագիրն յօդուածով մը ծանօթացուց Շաբաթաթերթիս ընթերցողաց թէ 1885 տարին ինչ նշանակութիւն ունեցած էր մեզ համար ազգային տեսակէտով, թէ այդ տարւոյն մէջ հայ ազգն ինչպէս ապրած էր իւր հանրային կեանքով, եւ թէ անհետացող տարին ինչն էր կը տանէր իւր հետ մեր ազգային գործունէութիւնէն: Կը ներուի՞ մեզ եւս տեսութիւն մ'ընել հայ գրականութեան վրայ այդ տարւոյն մէջ. ո՞չ ապաքէն գրականութիւնն ազգի մը մտաւորական կենաց հայելին է, եւ նա է որ կը պատկերացնէ մեր, կամ մանաւանդ մեր մէկ առանձնաշնորհեալ դասուն գաղափարներն, եւ որ արտայայտութիւնն է տեսութեանց այդ

դասուն որ աղբը կը ներկայացնէ իւր մէկ յանկուցիչ տարրով:

Ճշմարտապէս խօսելով, հայ գրականութիւնը զարգացման, բարեշրջման վիճակի մէջ չէ: Եթէ ի ձեռին առնունք 1885 ին հրատարակեալ գրոց ցանկն, մատի վրայ կը հաշուին այն գործերն որք բուն «գրական» են: Արդարեւ կան բազմաթիւ դասագիրքեր, բերականութիւններ, թուաբանութիւններ, հատընտիր քաղուածներ, այլ կը հասկցուի թէ աղոնք չեն որ կը կազմեն ինչ որ «գրականութիւն» կը կոչուի: Քանի մը գիրքեր են միայն որ այս ամբողջ մէջ ի յայտ կուգան ուշագրաւ, եւ որոց յիշատակը կը մնայ անվթար ու կ'անցնի դրականութեան պատմութեան մէջ:

Սակայն մենք ալ մեր ունեցածով կը գոհանանք: Գրականութիւնն առնելով իւր տառական իմաստով, մեր համառօտ տեսութեան շրջանակին մէջ կ'առնունք ինչ որ Կուղէնպէրիկ հրաշալի գիւտն յառաջ բերած է մեր մէջ: Թերեւս ըսուի թէ այդ կերպիւ աւելի գրոց ցուցակ մը չինած պիտի լինինք եւ ոչ այլ ինչ. սակայն դիւրին է ըմբռնել թէ չենք ուզեր քանի մը տողով ներկայացնել տարուան մը գրականութիւնը:

Ըսինք թէ հայ գրականութիւնը զարգացման, բարեշրջման վիճակի մէջ չէ: Ըսենք նաեւ թէ տակաւին ժողովրդեան մտքին մէջ մուտ չէ գտած այն խրախուսանաց եւ քաջալերութեան ոգին որով կ'ապրին օտար գրականութիւնք: Քանի՞ առանձնաշնորհեալ գրքեր, ի բաց առեալ քանի մը դասական երկասիրութիւններ, երկրորդ տալագրութեան մը անօրինակ բողբոջ կ'առնենան, և կամ — այդչափ առաջ չերթալով — կրնան իրենց հրատարակութեան ծախքն հանել: Նրբիներանգ կախարիչները կը դժգունին գրատանց ապակիներուն ետին, և յուսահատ գրածախն ի զուր կ'սպասէ՝ անձկալի աչօք յաճախորդին որ չերեւոյր: Նոյն իսկ մեր բարձր ու կարող դասն, որ պարտէր դարման տանիլ այս աննախանձելի կացութեան իւր անգին քաջալերութեամբ, անտարբեր աչօք կը դիտէ հայ մատենագրութիւնն, և իւր սրահներուն մէջ, ուր կ'սպասես հայերէն հանդէսներ կամ գրքեր գտնել եւրոպականներուն քով, յուսախաբութիւնդ մեծ

կը լինի այս վերջինները միայն տեսնելով : — Հասկնալի է թէ տակաւ առ տակաւ կը հրատարակուին միայն այնպիսի գրքեր որք բացարձակապէս անհրաժեշտ են , թէ սակաւթիւ հայ գրագէտք՝ վհատ ու յուսահատ կը քաշուին ասպարէզէն , եւ թէ հայ գրականութեան արդէն աղօտ աստղերը կ'անցնին ու կ'երթան հեռուն , շատ հեռուն , երազներու աշխարհն : Ահ , կը տեսնեմ որ ահուր իրողութիւններ կ'ըսեմ : Անցնինք :

*
* *
*

1885 տարւոյ հայ գրականութեան մէկ յատկանիւն է հետաքրքրուիլ մէկ կողմէ մեր գաւառացւոց կեանքով , ի յայտ ածել ինչ որ այդ կեանքն ունի բնատուր ու յանկուցիչ , յերեւան բերել անոնց սովորութիւնները , նախապաշարումներն , աւանդութիւններն , երգերն , առածները , խօսակցութեան ձեւերն , եւ միւս կողմէ տեղագրութիւնն ընել այդ գաւառաց : Գեր. Հ. Սրուանձտեանց յորդեց այդ ուղին , կամ գէթ այդ շարժման ամենէն փայլուն պարագլուխն եղաւ : Իւր զանազան հաւաքածոյներէն ու տեղագրութիւններէն յետոյ , հրատարակեց Հաճիւ — Հոփսին , գործ որ յամենուստ արժանի դատուեցաւ իւր անուան : Արդարեւ , հայրենաշունչ վարդապետն ի հանդէս եկած չէր իւր գործոց մէջ աւելի գեղեցիկ ոճով եւ աւելի գրական կերպիւ : «Գարեբով եւ յաւէրժական յիշատակներով ի ին» ծովուն ի տես ինչ յոյզեր ունի որոցմով դուն ալ կը համակուիս , եւ տեղագրութեանց մէջ ինչ նուրբ խօսքեր որք ուշադրութիւնդ կը կեդրոնացնեն : Մանաւանդ էջ մը ունի , « զուտ ու քաղցր դայլայլով » Տուտի Խումբիին եւ « ողորմուկ , սեղմուկ , ահկոտ չվոցով » պըտտուիկ Սըհակին նկարագրութիւնն , ոյր նմանը շատ քիչ կը գտնենք մեր վերջին տարիներու հայ մատենագրութեան մէջ : — Գեր. հայրն , իւր ի Պոլիս բնակութենէն օգուտ քաղելով , հրատարակեց նաեւ ուրիշ գործ մը , Թորոս Աղթարին երկրորդ հատորը , տեղագրութիւն գաւառաց եւ հաւաքածոյ ազգային պատմական նշխարներու : Անուարանալի է թէ Թորոս Աղթար գործ մ'է

որ աւելի յոգնութիւն , աւելի հմտութիւն կը պահանջէ , եւ իբր այն շատ աւելի արժանի է ընդհանուր դրուատանոց . այլ Հաճիւ — Հոփսին շողուն փայլն ու նրբին երանգները նսեմացուցին եւ ի միջան ձգեցին այդ յոգնաքիրտն գործը :

Գծադրւարար , նոյն գովութեամբ չենք կրնար խօսիլ ուրիշ երկու տեղագրութեանց վրայ , Միրախորեանի Ողեւորութիւնն է հայրենակ գաւառ գործին եւ Ալլահվէրտեանի Ողեւորութիւնն է Զէյթունի մասին : Մանաւանդ առաջինոյն գործը կարծես կմախք մ'է : Զէ , Պ. Միրախորեան , եթէ տեղագրութիւնը լինէր մի միայն յատուկ անուանց շարք մը եւ թիւերու յաջորդութիւն մը , ամեն հեղինակի մատչելի գրական ճիւղ մը կը լինէր այն : Եռանդուն հոգի մը պէտք է այդ նկարագրութեանց մէջ դնելու , եւ թափանցող միտք մը՝ զայնս ի հանդէս բերելու համար : Սակայն Պ. Միրախորեան կրնայ պարծիլ թէ ունի յատկութիւն մը զոր ունեցած չէ երբէք Հ. Սրուանձտեանց , — խորագիրներու գեղեցկութիւնն : — Պ. Ալլահվէրտեան շատ աւելի գնահատելի աշխատութիւն մ'ըրած է : Կ'զգաս թէ թափանցած է Զէյթունցւոց կեանքին , որոց հետ անցուցած է քանի մը տարիներ , եւ կոկիկ շարակարգութեամբ մը մեզ կը ներկայացնէ այդ հետաքրքրական կենաց ամեն մանրամասնութիւնները : Միւս կողմէ , իւր գործոյն մէջ եւս կը տեսնուի նոյն չորութիւնն , — թերեւս ոչ առանց սլառճառի :

Բացի այս երեք հրատարակութիւններէ , պարբերական հանդէսներու մէջ ամեն օր կը կարդանք գաւառական բանաստեղծութիւններ , զրոյցներ , առածներ եւ : Նմանապէս տեղագրական յօդուածներ չեն պակսիր : Մասին ընթերցողք մանաւանդ դիտած են թէ Շաքաթաթերթիս Խմբագրութիւնն ըրալիս խնամք կը տանի թերթին այս կարեւոր ճիւղին :

Վիպասանութեան համար կրնանք ըսել նոյն այն խօսքերն որք ի վեր անդր . շարժումը նոր սկսած է : Արդարեւ , ցարդ հրատարակուած են վէպեր ազգային կեանքէ , այլ յոյժ ցանցաւ , եւ առանց խիստ շատ գրաւելու հասարակութեան ուշադրութիւնն : Աստ , շարժման պարագլուխն է Ա. Զ. Տիկին Սրբուհի Տիւնաք , ոյր առա-

ջին երկին, Մայրայի գոած յաջողութիւնը ոչ որ կրնայ մոռնալ: Թէեւ հասարակութեան ըմբռնման զօրութենէն յոյժ դեր ի վեր էր այդ իմաստասիրական վէպն, այլ այսու ամենայնիւ ամենուրեք մեծ ընդունելութիւն գտաւ: Իւր երկրորդ գործով, Սերանդ, Ազնի հեղինակուհին մեզ տուաւ աւելի իրական վէպ մը, բարուց նկարով, հանգոյցներով, դարձուածներով, ի մի բան չարժամաք լեցուն: Դիտուեցաւ սակայն թէ երկրորդը գործը չունեցաւ առաջնոյն յաջողութիւնը: Արդեօք անոր համար որ չունէր առաջնոյն նորութեան հրապոյրն: Ինչ որ ալ լինի, իրողութիւն մը կը հաստատենք: Կը հասկցուի թէ այս համառօտ տեսութեան մէջ տեղը չէ խօսիլ Սերանդի գեղեցկութեանց կամ թերութեանց վրայ: Կը մնայ միայն ջերմ փափաք յայտնել որ Ազնի հեղինակուհին դայ նոր ծաղիկներ յաւելուլ մեր գրականութեան համեստ փունջին:

Խոստովանելու է թէ Թուրքիոյ Հայոց վիպասանաց աննշան թուոյն մէջ հասարակութեան կողմէ մեծագոյն ընդունելութիւնը գտած է Պ. Արիիարեան, որ արդէն իւր Օրոտն կէտերով ցոյց տուած էր մեզ թէ գիտէ ճարտարապէս գործածել իւր գրիչն: Իւր Նորավէպերն, որք Պոլսոյ բուն ազգային կեանքին արտայայտութիւնն են, հրատարակուեցան Կեանքի Պարիսեանք վերնագրին ներքեւ, Արդարեւ, թէ՛ նկարագրէ հէգ երիտասարդ մը որ կը հազայ տխրագին՝ երբ չորս դին կը թօթափին աշնան տերեւներն դալկահար, թէ ցոյց տայ մեզ ժողովրդեան աղջիկ մը որ ալեաց խորը կերթայ թաղել իւր ամօթն, թէ՛ ի հանդէս ածէ մանկամարդ կին մը որ կը մեռնի ցաւատանջ՝ եկեղեցիէն եւ ընկերութենէն դատապարտեալ, երիտասարդ հեղինակը կը ներկայէ մեզ կեանքի իրական պատկերներ: Այսու է որ իւր յաջողութիւնը մեծ եղած է: Ահ, եթէ միայն forme ին ալ այնքան ուշադիր լինէր որքան fond ին: Արդարեւ, այդ նորավէպերուն մէջ կ'զգաս թէ հեղինակն արչաւասոյր կ'ընթանայ, իբր թէ «ետեւէն ձի մը վազէր», ինչպէս կ'ըսէ ռամիկը: Չես գտներ այն զգացմանց, բռնաւորութեանց կամ անձնաւորութեանց նկարագրութիւնն որք վիպասանի մը արժանեաց փորձաքարն են: Տոտէն, զոր ինք կը

սիրէ եւ որում կ'ուզէ հետեւիլ, այնպէս կ'ընէ իւր վէպերուն մէջ: Այս թերութիւնն ի բաց առեալ, — պէտք չէ մոռնալ թէ այդ նորավէպերն առաջին փորձեր են միայն, — Պ. Արիիարեան անհամեմատ բարձր արժանիք մը ունի: Ժողովրդեան մէջ մոռնած է վէպի ճաշակն, եւ վիպագրութեան ընդհանուր փափաք մը յառաջ բերած է: Դիտող մը կրնայ տեսնել թէ այսօր աւելի շատ նորավէպ կը գրուի ազգային կեանքէ բան երբէք:

Պ. Հաճեան ալ վէպ կը գրէ, այլ բոլորովին ուրիշ ճիւղի մը մէջ: Վաճառատան աշխերտ մը կամ ձկնորսի մը աղջիկը չընտրեր իրեն վէպին դիւցազն: Իւր հերոսն հսկայ մ'է, որ գլանիկ ծխելով մարդ մը կ'սպաննէ կամ սրտին դաշոյնի հարուած մը կ'ընդունի այնպէս որպէս թէ լու մը խայթէր գինքն: Պ. Հաճեան, իւր Բեքայի Գիշերներուն մէջ, մեզ կը ներկայանայ օժտեալ արկածապատում վիպասանի մը ամեն յատկութեամբ: Որչափ դիտենք, ինք միակ հայ հեղինակն է որ մեզ ցոյց կուտայ Պոլսոյ զաղրելի անդունդները, նկուղներն ուր ուժիւները կը գործուին եւ որջերն յորս մարդասպանք կ'ապրին: Իւր վէպը ճարտար հիւստեածք մը ունի եւ պարզ լեզու մը, որ բան մը չպիտի կորսնցնէր եթէ քիչ մը աւելի գրական լինէր: Ընդհանգառակն: Ամեն պարագայի մէջ, այդ տեսակ գրութեան հետաքրքրութեամբ կը կարդացուին, եւ մաղթելի է որ Պ. Հաճեան շարունակէ մշակել վիպասանութեան այդ չահագրգիռ ճիւղը:

Կը ցաւիմ որ գծած սահմանէս դուրս լինելով չպիտի կրնամ խօսիլ օրաթերթից կամ հանդիսաց մէջ հրատարակեալ վէպերու կամ վիպակներու մասին. մանաւանդ կը ցանկայի խօսիլ Տէմիրճիպաշեանի հոգեկան փափկիկ վիպակներուն վրայ, Լուսինսինեանի վէպին վրայ որ իւր գործին մէջ հին դասական մուսայէն կը սիրէ ներշնչուիլ: Պ. Վ. Փափազեանցի, Օր. Անայիսի եւ Թալիլի նորավէպներուն վրայ Եթէ օր մը իրենք եւս հատերներու մէջ դնեն իրենց միտքն ու սիրտը, թերեւս առիթ ունենանք աւելի երկարօրէն տեսակցելու:

Երբոր վիպասանութեան վրայ կը խօսինք, չենք կրնար անտես առնուլ Թարգմանութիւնները: Պէտք է միշտ յիշել թէ

եւրոպական վէպերն են որ ի մեզ զարթուցին ընթերցանութեան ճաշակն, եւ անոնց շնորհիւ է որ այսօր կրնանք գնահատել ազգային կեանքէ գրուած վէպերը: — Իրաւ է թէ այդ թարգմանութեանց թիւն այսօր շատ ու շատ նուազած է: Ուր են այն ժամանակներն յորս Իզմիր ամեն թղթատարով վէպ մը կը զրկէր մեզ...: Այսօր ընդհանրապէս լրագրաց թերթօններուն մէջ կը տեսնուին եւրոպական վէպերը: Այսու ամենայնիւ, թարգմանուած վէպերը քառապատիկն, հնգապատիկն են ազգային վէպերուն:

Անցեալ տարուան թարգմանութեանց մէջ անթխտելի կերպիւ առաջին տեղը կը բռնէ Լիւստովիզ Հալէվիի Սէքս Փաշալեֆէն, Օրոն. Օտեանէ: Շատ քիչ վէպ թարգմանուած է այնքան ընտրանօք, այնքան հաւատարմութեամբ, եւ այնքան նուրբ ճաշակաւ: Օտեան էֆէնտիի յառաջաբանն արգարեւ ճոխադոյն զարդն էր այն գործին, սակայն վէպն եւ թարգմանութեան ոճն իսկ իրենց մէջ ունին հրապոյրներ որոցմով կը բացատրուի գործոյն գտած յաջողութիւնը:

Կ. Ս. Իւթիւճեան էֆէնտի կը շարունակէ իւր հմտալից ու հրահանգիչ թարգմանութիւնները: Պ. Լըփէ Ժերմէնէն յետոյ, զոր այնքան ակործնով կարգացին Արեւելի ընթերցողը, ի լոյս ընծայուեցաւ նաեւ Կրանտ Նապոլէոն Բըրէլը, Ժիւլ Վէրնի գիտական եւ աշխարհագրական հետաքրքրաշարժ վէպն, եւ ի մօտոյ պիտի հրատարակուի նաեւ Կլեմ Բալմադը:

Պէրպէրեան տպարանը կը շարունակէ մեծահոջակ վէպերու պատկերազարդ հրատարակութիւնը: Թափառական Հրեայէն յետոյ, ոյր մաքուր տպագրութիւնն եւ ընտիր նկարներն ընդհանուր հաւանութեան արժանացան, այժմ ձեռնարկած է հրատարակել Պ. Զիլինկիբեանի թարգմանութեամբ թշառանքը, Մեծ Բանաստեղծին այդ մեծ վէպն ոյր գովեստն ընել աւելորդ է:

Պ. Ապահունի եւս ակած է հրատարակել Մանի Քիթիֆի Որդին, որ ճարտարահիւս շարունակութիւնն է Աղէքսանդր Տիւմայի Մանի Քիթիֆային, արդէն հրատարակեալ:

Զմոռնանք յիշատակել Իօլ տը Քօքի մէկ

զուարթ ու հետաքրքրաշարժ վէպը, Պարմի Շուպլան, Վենետիկի Միթարեան միաբանութեան Ընդէր Պարմալեանց Շարքին առաջին հատորն, եօթն ակործնի պատմութիւններով լի, եւ Վիեննայի Միթարեան Հարց տպարանէն հրատարակեալ երկու փոքրիկ բարոյավէպեր:

Գրական ուրիշ ճիւղի մը մէջ, Պ. Պէրպէրեան ի լոյս ընծայեց գիրք մը որ բոլորովին նոր է: Արդարեւ, Մարքիս Իրէն այն առաջին մատեանն է յորում հեղինակ մը գրական կերպիւ օրագրութիւնը կ'ընէ մեր ազգային կեանքին, մեր խայթեով, մեր զգուշեով, է զի քննադատեով եւ է զի դրուատեով: Պ. Պէրպէրեան, ինչպէս դիտուեցաւ, երբէք այնքան յանկուցիչ եղած չէր որքան այդ քրոնիկներուն մէջ, սահուն ոճով մը որ կը գրաւէ ընթերցողն, եւ յաճախ այն նուրբ ու սուր դիտողութեամբ զորս ի հարկին տեղադրելու արուեստը շատ լաւ ուսումնասիրած է:

Պ. Աղէք. Փանոսեան հաւաքածոյ մը հրատարակեց իւր պատանեկան բանաստեղծութեանց: Շուրջ ու Յօդու երիտասարդ հեղինակն այժմ առաջնակարգ գիրք մը կը բռնէ հայ բանաստեղծաց շարքին մէջ, թէեւ հազիւ քանի մը տարիներէ ի վեր թեւակոխած է գրական ասպարէզն: Իւր հրատարակած բանաստեղծութեանց մեծ մասը մանկանց համար են: Սպասելով իւր մտքին աւելի բարձր արտայայտութեանց, դիտել կուտանք թէ Շուրջ ու Յօդուն մէջ կան կտորներ որոց բացակայութիւնը բնաւ չպիտի վնասէր գրքին արժանեաց: Միւս կողմէ, ունի բանաստեղծութիւններ ալ յորս լիովին ի յայտ կը բերէ իւր տաղաչափական մեծ արուեստն եւ նրբին ու հաճոյալի դարձուածքները: Իւր Արքիւն, ըստ իս, տեսակին մէջ գահար մ'է, եւ փոքրիկ աղջկան բացագանջութիւնը պարզապէս վսեմ կը գտնեմ:

Պ. Բարսեղ Էքսէրճեան մահահամբոյր վերնագիր մը կ'ընտրէ իւր գրական առաջին գործն հրատարակելու համար, — Գեթեֆան: Սակայն մի վախճաք, նիւթն այնքան չէ մաշկամած որքան ենթադրել կուտայ վերնագիրն: Պ. Բարսեղ Էքսէրճեան բանաստեղծական արձակով մը ի հանդէս

կը բերէ այն տպաւորութիւնները զորս իւր վրայ ներգործած են գերեզմանք ընդհանրապէս, եւ իւսկիւտարի ազդային գերեզմանատունն ի մասնաւորի, եւ աստ հանգչող մեծանուն անձերը կը ներկայէ մեզ: Այդ գործը կարդալով կ'զգաս թէ հեղինակն յորդ գգացումներ ունի սրտին մէջ զորս հաճոյք կ'զգայ գրի առնելով: Կ'ըզգաս թէ հիւանդագին երեւակայութիւն մ'ունի այն որ այնքան հոգեկից կը խօսի մօրը տառապանաց վրայ եւ որ այնքան կենդանի կերպիւ կը ներկայէ ծիծաղուն երիտասարդն որ մտկոյնէ մերձ ի մերձ ոգամրմունջ կ'ըսէ իւր մօր. «Ձիւս կը տանի»:

Գիտական հրատարակութիւնը օր քան զօր կը շատնան. գոհացուցիչ երեւոյթ, որ ցոյց կուտայ թէ հասարակութիւնն սկսած է հետաքրքրուիլ ամենայնիւ որ մարդկային մտքի դրական յառաջդիմութեան կը վերաբերի: Ի բաց առեալ լրագրերն եւ սլարքերական հրատարակութիւններն, յորս գիտասէր ընթերցողը միշտ կրնան գտնել իրենց ճաշակին յարմար յօդուածներ եւ լուրեր, գիտական գրքեր ալ չեն պակսիր: — Տօքթ. Փէշտրմալճեանի Պատմագրէն յետոյ, հոյակապ գործ, արդիւնք մանրակրկիտ հետազոտութեանց եւ լուրջ ուսումնասիրութեան, Տօքթ. Յակոբեան հրատարակեց աւելի մատչելի գործ մը, Հիւանդին Բարեկէլ, ուր պարզ եւ գիւրդմբռնելի ոճով կը խօսի հիւանդութեանց եւ սոցա նախնական դարմաններուն վրայ, որով անհրաժեշտ մէկ գիրքը կը հանդիսանայ ամեն ընտանեաց: Թէեւ ցարդ նմանօրինակ գործեր թարգմանուած էին, սակայն բաղդատողին աչաց յայտնի կ'երեւի անմիջապէս այս երկասիրութեան առաւելութիւնը: Մարդ երբ այնքան գիտելիքներ ունի ժողոված երկարժամանակեայ փորձառութեամբ եւ յստակ լեզու մը՝ զայնս բացատրելու համար, անշուշտ չդոհանար միակ գործով, եւ այսու է որ կ'սպասենք ազնիւ Բժիշկէն շարունակել իւր օգտաշատ հրատարակութիւնները:

Պ. Հերոնիմոս Բարսեղեան կը փոխադրէ զմեզ երկնից անհունութեան մէջ: Արդէն ծանօթ իւր ատենդադիտական հրա-

տարակութեամբ, Պ. Բարսեղեան իւր Գիտաւարաց մէջ մեզ կը ներկայացնէ այդ երկնային մարմիններն եւ լիակատար տեղեկութիւններ կը հաղորդէ մեզ անոնց նշկատմամբ: Իւր գիրքն, թէեւ յանկուցիչ ոճով չէ գրուած, սակայն կրնայ հաճոյքով կարդացուիլ:

Ջանազանք գրեանց թարգմանութեանց մէջ, յիշենք Պ. Նազիկեանի Ուղեցոյց Կանոնաց Եւ Օրէնքացն, գերմաներէնէ թարգմանեալ, որ կը խօսի վայելուչ կենցաղավարութեան կանոններուն վրայ, եւ որ ամեն սրահներու յարմար գիրք մ'է. ինչպէս եւ Վեներտի տպարանէն ի լոյս ընծայեալ երկու գործեր, Ջուանչէրի Վրաց Պատմութեան, գրաբառ լեզուաւ, եւ Պատմութեան Վարաց Մարտի, իտալերէնէ թարգմանեալ ճոխագոյն յաւելուածովք եւ մեկնութեամբ:

Կը հասնինք վերջապէս դասական գրեանց որոց ցուցակն շատ աւելի ընդարձակ է: Արդարեւ, յամենուստ ջանքեր կը լինին հին դասագրեանց տեղ հրատարակել նորեր վերջին գրութեամբ՝ ուսման առակայն աւելի դիւրաւ ու հաճոյքով ըմբռնել տալու համար աշակերտին: Այդ գրեանց մէջ յիշատակենք նախ Գարագաշեանի Աշխարհագր. Վերահասարակութեան որուն մէջ հեղինակը քերականական կանոններու վերածած է Թուրքիոյ Հայոց աշխարհաբար լեզուն: Բազմահմուտ քերականք թէեւ շատ սեղմումներ ունի իւր գործին մէջ, սակայն այդ երկասիրութիւն ապահովաբար կրնայ տրուիլ ամեն աշակերտի ձեռք՝ հաստատ կանոններով եւ որոշ խարխալի վրայ հիմնեալ գրութեամբ մը ուսուցանելու համար մեր արդի հայ լեզուն: — Ասքանաղեանի երկխառոր Գրեթեպութեան դնահատելի աշխատութիւն մ'է, սլուող երկար վաստակոց, յորում հեղինակն մեր հին ճարտասանութիւններէն բոլորովին տարբեր գրութեամբ՝ կը խօսի աշակերտին ոճոյ եւ գրագիտութեան վրայ, բազմաթիւ ճոխ օրինակներով եւ հրահաններով. — Էքսէրճեան չհետաքրքրուիր միայն գերեզմաններով: Անոնցմէ աւելի կը սիրէ թերեւս մանուկներն որոց համար պատրաստած է մտամարզութեան եւ ընթերցանութեան գիրք մը, Տարբեր Մայրենի լեզու, յորում աստիճանաբար զետեղած է նախնական հրահաններէ սկսեալ մինչեւ

կատարեալ ծանօթութիւններ ամեն գիտեցեաց վրայ: — Գեր. Նշիչէ վրդ. Դուրեանի Ընթացի Բերդ Բարձրագոյն յարմար դասագիրք մ'է գրաբառ լեզուի ուսուցման, մանաւանդ նորավարժից համար որք մեծ պէտք ունին այդպիսի դիւրութեամբ մատեաններու՝ գրաբառի ահագին դժուարութեանց առջեւ: — Հայ լեզուի ուսուցման դասագրքերու շարքին մէջ կը մտնէ նաեւ Պիպերճեանի Ճաշի արդի Հայ Գրականութեան, որ աշակերտին գաղափար մը կուտայ մեր արդի հայ գրականութեան վրայ: Թէև կարելի էր նրաթոյց ընտրութիւնն ընել աւելի խնամով, այսու հանդերձ Ճաշիլը օգտակարապէս կրնայ գործածուիլ հայ վարժարանաց մէջ:

Գալով օտար լեզուաց ուսուցման, Պէրպէրեանի Առաջին Գիրք Գրականութեան է հայ Բարձրագոյն գործը եկաւ մեծ պակաս մը լընու մեր դասական հրատարակութեանց մէջ եւ անհուն դժուարութիւններ բառնալ աշակերտին: Արդարեւ, այդ դասագիրքը՝ իւր աստիճանաբար շարակարգեալ հրահանգներով և գաղիարէն լեզուին դժուարութեանց բացատրութեամբը՝ մեծապէս պիտի նպաստէ գաղիարէն սորվող աշակերտին, որ ցարդ իւր ձեռաց մէջ ունէր գաղիարցի աշակերտաց համար պատրաստուած մատեաններ միայն: — Արիկեանի հրատարակութիւններն ալ, ընթերցարան, բերականութիւն, հատընտիր քաղաքացիներ, ոչ նուազ յեղաշրջում մուծած են թուրք լեզուի ուսուցման մէջ յազդային վարժարանս: Այդ դասագրքի թիւը ցարդ անցած է ինն, եւ դեռ վերջերս իսկ արդոյ ուսուցիչը ձեռնարկած է հրատարակել թուրքերէն և հայերէն բառգիրք մը որ պէտքն սկսած էր եւս քան զեւս զգալի լինիլ: — Անգլիարէն լեզուի ուսուցման անշուշտ մեծապէս պիտի օժանդակէ Մանդակունիի անգլիերէն Գրականութեան, որոյ պակաս զգալի եղած էր յորմէհետէ անգլիերէն լեզուն սկսած է տարածուիլ մեր վարժարանաց մէջ:

Գիտական դասագրքից մէջ, անժխտելի կերպիւ առաջին տեղը կը բռնէ Վենետիկի Միաբանութեան Հ. Սափարեանի Տարբեր Բնագրութեան գործն որ կը խօսի բուսաբանութեան եւ երկրաբանութեան վրայ

րայ ընդարձակ կերպիւ: Գ. Ասլանեանի Բնագրութեան հետ մէկտեղ, այդ առաջին դասագիրքն է՝ ի բաց առեալ քանի մը հին գործեր՝ որ հայ ուսանողին առիթ կուտայ որոշ հիման մը վրայ ուսանելու այդ գիտութիւններն, փոխանակ հետեւելու եւրոպական բարձր դասագրքից կամ ի գրի առնելու դասախօսին ըսածները: — Աշխարհագրութեանց մասին շատ աւելի հարուստ ենք. երեք դասագրքեր կ'ուսուցանեն մեզ այդ գիտութիւնն, Գարագաշեանի, Վենետիկի Միաբանութեան, եւ Պայպըլ Հանգի գրատան: Առանց բաղդատութեան մտնելու, դիտել տանք թէ երեքէն յարմարագոյնն է Միսիթարեան Միաբանութեան դասագիրքն, ըստ որում թէ՛ ընդարձակ և թէ՛ նորագոյն տեղեկութիւններ կը պարունակէ:

Չմոռնանք նաեւ երկու թուաբանութիւններ, մին հրատարակեալ Վիէնայի Միսիթարեան Հարց տպարանէն, պարզ ու ամփոփ, իսկ միւսն աշխատասիրութիւն Պ. Պողաճեանի, աւելի ընդարձակ եւ կատարեալ գործեալ:

Ինչպէս կը տեսնուի այս ցանկէն, ուր զանց առած ենք յիշատակել կրկին անգամ տպագրուած գրքերը, դասական հրատարակութիւնը օր քան զօր կը բազմանան, մինչեւ որ օր մը հասնին այն կատարելութեան որ իրենց գերազանցութեան պատճառաւ ընդունուին անխտիր ամեն վարժարանաց կանոնագրութեանց մէջ:

* * *

Մեր Տեսութիւնը թերի պիտի լինէր եթէ չխօսէինք պարբերական հրատարակութեանց վրայ: Արդարեւ, հարկ չկայ ապացուցանել թէ մեր գրականութեան զօրեղագոյն օժանդակներն են լրագրութիւնն եւ հանդէսներն: Ի բաց թողլով հիւսններն, աստ ներկայացնենք երկու նոր հանդէսներ, Գիտական շաբաթ, խմբագրութեամբ Պ. Տաղաւարեանի եւ Ճաշիլ Ունիչեանի Գրականութեան, գրաբառ ամսագրութեամբ Պ. Տաղաւարեանի, կամ իրենց բառերով, խնամակալութեամբ Մ. Գարագաշեանի եւ Բ. Գուրգէնի: Առաջնոյն նպատակն արդէն կը յայտնուի իւր վերնագրէն. Պ. Տա-

ղաւարեան՝ որ իւր ուսումն ստացած է ֆրանսայի երկրագործական բարձր համալսարանաց մէջ՝ կ'ուզէ հասարակութեան ծանօթացնել գիտական ընդհանուր շարժումը։ Իւր ամսաթերթը սակայն տակաւին չէ ստացած այն հանդամանքն որով կարենայ առ հասարակ օգտակար լինիլ իւր ընթերցողաց։ Ամսաթերթին նիւթերը կամ շատ բարձր են եւ կամ շատ սովորական։ Միւս կողմէ՝ հակառակ վերնագրոյն խոստման՝ երբեք ներկայած չէ գիտութեան յարաճուել յառաջդիմութիւնն, հետզհետէ երեւան ելնող դիւտերն, եղած կատարեալգործութիւններն եւ բարւոքումներն եւ։ Այսու ամենայնիւ, խմբագրութիւնը խոստացած է աստիճանաբար լընուել այդ պակասներն։ Սեղ կը մնայ սպասել։ Պ. Տաղաւարեան կրնայ վստահ լինիլ թէ մենք առաջինը պիտի լինինք մեր խնդակցութիւնն յայտնող՝ երբ Գիտական Ծառքումը գրաւէ այն դիրքն որում իրաւունք ունի։

Երկրորդ հանդէսին նպատակն այնքան դիւրին չէ բացատրել։ Իրօք, նախ, եթէ գրաբառ հանդէսին «խնամակալը» կը ցանկան գրաբառ ուսուցանել մեզ, իրենք ալ կրնան խոստովանիլ թէ արդէն հրատարակուած գրաբառ գրեանք բաւականէն աւելի են՝ լիովին խելամուլս ընելու համար զմեզ նախնեաց լեզուին։ Երկրորդ, եթէ կը փախբերն ցոյց տալ գրաբառ լեզուին հարըստութիւնն եւ հաստատել թէ գրաբառը կրնայ ճիշդ ամեն բացատրութեանց, այդքան «դասական» նիւթեր ընտրելով չէ որ պիտի յաջողին։ Երրորդ, եթէ կ'ուզեն Յիսուսեանց պատմութիւնն կամ Լուսնի բնականութիւնը ի հանդէս բերել, կը կարծենք թէ աշխարհագրութեան արդէն կը կատարեն այդ պաշտօնն եւ աւելի ընդարձակ հիման մը վրայ։ Ահ, եթէ փոխանակ ասոնց, այդ հանդէս լինէր հրատարակութիւն մը որ կերպիւ իւրիւր գրաբառի ճոխութիւնները ցոյց տար մեզ, հնախօսական խաղարկութիւններ ընէր նախնեաց լեզուին վրայ, վանքերու փլատակները կամ մատենադարաններու փոշիները պրտելով ի լոյս բերէր նախնեաց լեզուին նոր նըշխարներ, հաստատ ուղղութիւն մը տար արդի լեզուին, սխալ առումները կամ բա-

ցատրութիւններն ուղղէր, այն ատեն գրազանցապէս աւելի օգտակար աշխատութիւն մը կը լինէր։

* * *

Եւ այս ամենէն վեր, թեւատարած կը սաւառնի հոյակապ մատեան մը, որ, ինչպէս ըսուեցաւ, եկաւ մխիթարիչ կերպիւ փակել 1885 տարին հայ դրականութեան համար։ Հ. Ղ. Ալիշանի Սխառքն այն գործերէն է որք հեղինակի մը տաղանդը կը ներկայեն իւր կորովոյն բովանդակ լրութեամբ եւ որք փառապսակը կը լինին գրական ասպարէզի մը։ Հ. Ալիշան ինչ որ ունէր իւր մտքին ու սրտին մէջ, յոյզ, խանդ, համոռութիւն, արուեստ, ճաշակ, կորով, այդ գրքին մէջ դրած է, որոյ մէջ մի էջը վարմանօք եւ հիացմամբ կը համակէ ընթերցողն։ Եթէ նոյն իսկ, ի մեծ ցաւ մեր սրտին, Գեր. հայրը «խոնարհի» յետ այսորիկ «համբուրել զանգաղասէրն լուծիւն», հըրաշակերտից երրորդութիւն մ'ունի թողած, — Յուշիկը, Շիրակ, Սիսուան —, որ անմուտց պիտի պահեն իւր անունն հայ գրականութեան մէջ, ու խորաբանդակ պիտի պիտի գրոշմեն իւր յիշատակն հայ սրտերու մէջ։

Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ԿԷՍ ԴՍՐ ԱՌԱՋ ԵՒ ԱՅԺՄ

Բ.

Առաջին յօդուածով կարճաւոտ կերպիւ նշանակեցինք այն ահագին տարբերութիւնն որ կայ նախկին Թիֆլիսի եւ արդի Թիֆլիսի միջեւ, նորա, նիւթական զարգացման եւ բնակիչներու աճման նկատմամբ։ Եւ երբ կը տեսնենք վրաստանի մայրաքաղաքը կէս դարու մէջ հիմնովին բարեփոխուած, փոխանակ այն զազրելի փողոցներու,

մարդկային որջերու կը տեսնենք գրեթէ եւրոպական քաղաք մը ոյր բազմաթիւ փողոցները զարդարուն են ծառուղիներով, ոյր շատ կողմերը կը գտնուին հասարակաց պարտէզներ՝ ուր կ'երթայ հասարակութիւնն առանց մուտք վճարելու, առանց տարակոյսի կը պարտաւորինք հաւատալ թէ այդպիսի քաղաք մեծ յառաջդիմութիւն ըրած պէտք է լինի մտային զարգացման եւ քաղաքակրթութեան կողմէ:

Ներկայ դարու սկզբէն ի վեր Հայերը մեծամասնութիւն կը կազմեն ի Թիֆլիս: Վրացիք առ հասարակ, որ Հայոց չափ ճարպիկ, գործունեայ եւ մտացի չէին եւ չեն, առեւտրական եւ այլ ասպարէզներու մրցման մէջ կարողացած չեն գերազանցել Հայերն: այս նկատումով ակներեւ է թէ միշտ Հայերն են առաջնակարգ դեր խաղացեր անդ, հետեւաբար կը բաւէ եթէ միայն համառօտ տեսութիւն մ'ընենք Թիֆլիսի նախկին եւ արդի Հայոց համեմատական յառաջդիմութեան վրայ, մանաւանդ թէ այդ է մեր նպատակն:

Պատմութիւնը կը ցուցնէ մեզ թէ Հայերն արդէն Նոր դարէն սկսեալ յոյժ մտերմական յարաբերութիւն ունէին Վրացւոց հետ. այս յարաբերութեան շնորհիւ Հայաստանի մէջ երբեմն երբեմն տիրող երկպառակութեան եւ գլխաւորապէս հայկական թափաւորութեան կործանման պատճառաւ բազմաթիւ Հայեր սկսան գաղթել Վրաստան, որ աւելի ապահովութեան ապաստարան մ'էր: Տիրապետող տարրի ազդեցութեան ներքեւ նոքա բոլորովին մոռցան իրենց մայրենի լեզուն: Բազմաթիւ փառազուրկ Հայ իշխաններ մեծարուելով Վրաց թագաւորներէն վրացի իշխաններու կարգը դասուեցան, իրենց որդիները դաստիարակեցին իւր վրացի եւ նոցա երկրորդ կամ երրորդ սերունդը բոլորովին կորոյս իւր հայութիւնն եւ միայն արձագրութիւններէն յայտնի է թէ Վրաց այժմեան իշխանական նշանաւոր ցեղերն, որպէս են Բագրատիոնի կամ Մուխրանսկի, Օրբելեանի, Արղու-թինսկի, Բէհբուլթով եւ մեր Բագրատունի, Օրբելեան, Արղութեան, Բէհբուլթեան իշխաններու սերունդէն են: Թիֆլիսի Հայերը չէին կարող բացառութիւն կազմել, նոքա եւս մոռացան իրենց լեզուն: Այնուհետեւ

հայ գրականութիւնն եւ գրագիտութիւնը կատարելապէս անծանօթ էին Թիֆլիսի Հայոց. նոքա բնաւորութեամբ, բարբով, սովորութեամբ եւ լեզուով վրացի էին եւ միայն հայկական եկեղեցին անարատ պահպանած էին: Ներկայ դարու սկիզբն բազմաթիւ Հայեր Նրեւանի նահանգէն գաղթեցին ի Թիֆլիս եւ սոքա թէեւ չմոռացան իրենց լեզուն, բայց ուսանելով վրացերէն, այդ լեզուով սկսան ընել սովորական խօսակցութիւն, եւ այս սովորութիւնը կը շարունակեն տակաւին: Սակայն դառնանք բուն խնդրին:

Բնական է թէ հասարակութիւն մ'որ բոլորովին խորթացած է իւր ազգէն, շատ քիչ ունի ազգային ինքնասիրութիւն. Թիֆլիսի Հայերն որ կը գտնուէին նմանօրինակ պայմաններու մէջ, շատ սէր չունէին դէպի հայ անունը, մանաւանդ թէ նոքա անդադար անարգական դիտողութիւններ կը լսէին ռուս եւ վրացի աւարներէն, Հայոց նկատմամբ: Մի կողմէ այս, միւս կողմէ Հայոց անիշխանական եւ լքեալ վիճակն անտարբերութեան եւ միջեւ իսկ արհամարհանաց ոգի կը սնուցանէր Թիֆլիսի Հայոց մէջ դէպի իրենց ազգն: Այս պարսաւելի ուղղութիւնն հետզհետէ կ'ընդհանրանար. այս պատճառաւ երբ Ներսէս Աշատրակեցի Թիֆլիսի առաջնորդ նշանակուեցաւ առաջին գործն եղաւ սթափեցնել իւր հօտի ազգային զգացումն եւ բացաւ Ներսէսեան Դպրոցն, որ մեծ զարկ տուաւ Թիֆլիսի և ամբողջ Վրաստանի Հայոց յառաջդիմութեան: Ներսէս իւր նորահաստատ դպրոցով նպատակ ունէր վրացախօս Հայոց ուսուցանել իրենց մայրենի լեզուն, տարածել ժողովուրդի մէջ հայերէն գրագիտութիւնն որ ցայն վայր կարելի է ըսել գոյութիւն չունէր: Ներսէս, բաց աստի, եկեղեցւոյ բեմէն սկսաւ բացատրել Թիֆլիսցւոց ազգայնութեան նշանակութիւնն եւ գրգռել նոցա սէրը դէպի հայ անունն եւ լեզուն: Նրջանկայիշատակ հայրապետն իրեն աջակից ընտրած էր տակաւին նորատի երիտասարդ մը, որ թէեւ աշխարհական բայց իւր ճարտարախօսական յատկութեամբ եւ աչք խոյժ բնաւորութեամբ այնչափ սիրելի էր դարձած Ներսէսի, որ նորա պատուէրով, աշխարհական զգեստի ներքեւ, քարոզ կը

խօսէր ժողովուրդին, որ այս նորանշան եւրեւթէն հետաքրքիր կուգար եկեղեցի եւ եթէ չգիտէր իւր մայրենի լեզուն, այդ վայրկենին յախուռն փափաք մը կ'զգար ուսանելու: Գեռ այժմ Թիֆլիսի ծերունիներէն շատեր կը յիշեն երիտասարդ «Գարեգինի» քարոզներն եւ նորա արդիւնաբեր տպաւորութիւնը: Այդ Գարեգին, որ այժմ Մեքիսեդեկ Ս. Մուրատեան է, ոչ նուազ նշանաւոր գեր խաղցած է Թիֆլիսի հայոց ազգային զգացմանց վերածնութեան դործի մէջ: Առաջին սթափումն այս ժամանակէն կ'սկսի: Ներսէս կը խորհէր այնպիսի միջոց որով կարելի լինէր համերաշխական կապ մը հաստատել Թիֆլիսի Հայոց մէջ եւ նոցա ազգային յարաբերութիւններն ամրապնդել ըստ կարելոյն. այս նպատակաւ հաստատեց համեմատական դասակարգն, ոյր կազմութիւնը հետեւեալ կերպիւ է. Հայ արհեստաւորներու ամեն մի դասն ունի իւր համար առանձին վարչական մարմին մը եւ մի արհեստագետ. արհեստաւորն եթէ նեղ վիճակի մէջ է, կամ դործն անօրով կը դիմէ արհեստագետին, որ հարկ եղած օգնութիւնը կը մատուցանէ. այս կարգադրութեան շնորհիւ Հայոց մէջ իրար սղաղապանելու դադարաւորը բաւական զօրացաւ: Ամեն մի ճիւղի վերաբերեալ արհեստաւորը ունին իրենց մասնաւոր դրօշակներն եւ հանդիսաւոր օրերու մէջ հագած իրենց համազգեստներն եւ բռնած մեծ ու երկայն փառաւոր դրօշակները, վեհափառ տեսարան մը կ'ընծայեն: Եղան ժամանակներ որ Համբարները ցոյց տուն ազգային նախանձայնութեան մեծ օրինակներ. կը պատմեն թէ Մատթէոս Կաթողիկոս երբ Կ. Պոլսէն Էջմիածին կ'երթար Թիֆլիս հասած ժամանակ վեհափառի ուղեկից եւ Թիֆլիսի քանի մը բարձրատիճան մարդիկ յայանեցին նմա որ երթայ տեսութեան Ռուսաց Էքզարքին: Համբարական դասն անպատուութիւն կը համարէ այս՝ հայ ազգի եւ նոյն իսկ Կաթողիկոսի համար եւ բազմաստորագիր հանրագրով մը կը բացատրէ թէ ռուս Էքզարքը պարտի առաջին տեսութեան երթալ ամենայն հայոց Պետին եւ ոչ թէ սա՝ Էքզարքին: Եւ Էքզարքն եւս անպատուութիւն համարելով իրեն առաջին անգամ տեսութեան երթալ

Հայոց Կաթողիկոսի մը, իսկոյն կը մեկնի Թիֆլիսէն ամառանոց եւ մարդ կը զրկէ Հայոց առաջնորդարանը թէ բացակայութեան պատճառաւ չպիտի կարենայ սեսութեան գալ նորընտիր Հայրապետին:

Համբարներու յիշեալ վարմունքը կ'պացուցանէ թէ, կարճ ժամանակի մէջ, ազգային ինքնաճանաչութեան գաղափարը զօրաւոր արմատ ձգած էր նոցա սրտի մէջ, եւ այս ամենն շնորհիւ Ներսէս Աշտարակցիի որ արդարեւ իւր դպրոցով եւ արհեստաւորաց ընկերութեան կազմակերպութեամբ Թիֆլիսի Հայոց ազգային վերածնութեան առաջին և գլխաւոր շարժիչն եղաւ: Այնու ամենայնիւ ժողովուրդի ամենամեծ մասը տակաւին վրացի կը մնար, եկեղեցիէն դատ: Քաղաքակրթութեան զօրաւոր եւ ազդու միջոցներ հարկաւոր էին, որ կարենային հիմնական յեղափոխութիւն յառաջ բերել Թիֆլիսի հայ հասարակութեան կեանքի մէջ. եւ այս միջոցն եղաւ, մասնաւորապէս, ռուսական դպրոցը: Վերջին 20-30 տարիներու մէջ Թիֆլիսի պետական Գիմնազիոններու և Բճալական Գալոցներու ուսանողաց մեծագոյն մասը կը կազմէին հայ պատանիներն ու երիտասարդները: Սոքա թէ եւ կը զարգանային եւ կը դաստիարակուէին ռուսական ոգւով, այլ շնորհիւ իրենց բարձր կրթութեան, ազգային արժանապատուութեան եւ սիրոյ ներշնչումը կ'սկսէին զգալ իրենց մէջ: Սակայն որչափ եւ բուռն լինէր այս ներշնչումն, ուսումնական հայ երիտասարդութիւնն անկարող էր հայախօսութիւնը տարածել Հայոց մէջ, քանի որ ինքն իսկ պետական դպրոցներու մէջ ո սած չէր հայ լեզուն: Լրագրութիւնն այս երիտասարդութեան փափաքանաց արտայայտիչն հանդիսացաւ: Առաջին լրագիրն, որ հրատարակեցաւ ի Թիֆլիս 1848 ին, էր Աբաբա անուն լրագիր մը, որոյ մատուցած օգտակարութիւնն ոչինչ է գրեթէ եւ տակաւին 1853 ին մատով կարելի էր համրել այն մարդիկն որ լրագիր կարդալու եւ կարդացածի միտքն ըմբռնելու կարողութիւնն ունէին: Մի քանի տարի յետոյ յիշեալ լրագիրը կրկնամյա տեսութիւն ընդունեց եւ իւր անունը դրաւ Կապալ: Աբաբաի հրատարակումէն տասն տարի յետոյ՝ այն է 1858 ին սկսաւ հրատար

րտիւնիւ Կոստանի Հայաստանի խմբագրութեամբ Մարկոս Աղաբեղեանի: Որպէս այս նոյն պէս մի քանի ժամանակակից թերթեր չը կարողացան իրական մեծ արդիւնք յառաջ բերել, որովհետեւ նոցա յօդուածները կը պարունակէին գլխաւորապէս այնպիսի վերացական եւ ժողովուրդի հասկացողութենէ վեր նիւթեր, որ, բնականաբար, անկարող էին նորա մէջ հայախօսութեան եռանդ յարուցանել: սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ Կոստանի Հայաստանի միւս թերթերու համեմատութեամբ գերազանց էր իւր օգտաւէտ կողմերով:

Թիֆլիսի Հայոց յառաջդիմութեան եւ մտային զարգացման բուն դարագլուխը կ'սկսի 1870 էն, երբ փոքրաթիւ բայց ուսումնական երիտասարդութիւնը հիմնեց հայկական թատրոնը: Ներկայացուած խաղերն, առհասարակ, տեղական Հայոց կեանքէն էին, բաց աստի այնքան գրաւիչ որ մեծ շարժում յառաջ բերին ժողովուրդի մէջ: Թատերական գործի մէջ առաջին գեր կատարողն եղած է Գաբրիէլ Սունդուկեան որ յոյժ նշանաւոր է իւր ամենակենդանի թատերախաղերով: Կարծես թէ կեանքը փողոցէն տեղափոխած լինի բեմի վրայ, այնքան բնական նկարագրած է իւր թատերախաղեր: Սունդուկեանի գործեր այնչափ խորին տպաւորութիւն ըրած են Թիֆլիսի հայ հասարակութեան վրայ որ ամեն ներկայացումէ յետոյ (թէեւ ներկայացման նիւթը Սունդուկեանի հեղինակութիւնն ալ չը լինի) հանդիսականներն բռնուն ոգեւորութեամբ ծափերով եւ ահեղագոյժ ձայներով կը գլորագնեն թատրոնը դռնէն դէպքէ՛ Սունդուկեան, Սունդուկեանը կուգենք, Սունդուկեանը: Եստանգամներ, Սունդուկեանի թատերախաղի մը ներկայացմանէն հասարակութիւնն այն աստիճան կը հիանայ կը յափշտակուի Սունդուկեանի տաղանդով, որ մեծագլորդութեաներով, կը պահանջէ անպատճառ Սունդուկեանը բեմն ելնէ որպէս զի իւր խորին համակրանքն յայտնէ նմա: Սունդուկեան որ պարզ եւ անփառասէր անձ մ'է, խոյս կուտար ժողովուրդի ցոյցերէն: Յաճախ պատահած է որ ներկայացումէն յետոյ գերասանները գացեր են եւ Սունդուկեանը բռնութեամբ թատրոն տա-

րէր կառնով, որպէս զի կատարեն յափշտակեալ հանդիսականներու բողոքանքն: Սունդուկեանի գլխաւոր թատերախաղերը թարգմանուած են գերմաներէն եւ գիտնական Գերմանացի մը ըսած է թէ Սունդուկեանի թատերախաղի ամեն մի արարուածը կը պատկերէ իւր մէջ ամբողջ Կաւկասիոյ կեանքն: « Սունդուկեան, կը յաւելու նա, Եւրոպայի թատերգակ բանաստեղծներու մէջ իսկ կրնայ եղական համարուիլ իւր թատերախաղերու կենդանի եւ բնական նկարագրութեամբ եւ այս մասին կարելի է ըսել Մոլիէրի յաջորդն է: »

1872 ին սկսաւ հրատարակուիլ Մշակ, որ իւր ձաղկիչ, հարուածով, ոգեւորիչ եւ արդարասէր ուղղութեամբ բողոքովն յեղափոխեց ո'չ միայն Թիֆլիսի այլ եւ ամբողջ Կաւկասիոյ Հայոց կեանքը, ցնցեց եւ սթափեց նոցա ազգային թմրած գգացումներն եւ գրեթէ ամենի սրտի մէջ դրօշմեց ազգային ինքնաճանաչութեան ոգին: 1878 էն սկսեալ ռուսահայ երիտասարդութեան կուռքն եղաւ Մշակ որ գրաւեց անհուն համակրութիւն եւ վստահութիւն: Եւ երբ Միացեալ Ընկերութեան եւ Հայաստանի սովետոց համար հարկ եղաւ ստակ ժողովել, Մշակի հրաւերի վրայ, վերոյիշեալ եւ այլ նպատակներու համար մի միայն Պ. Արծրունի հանգանակեց աւելի քան 100 հազար ռուբլի: Կարեւոր է գիտնալ արդեօք, կա՞յ ուրիշ խմբագիր մը մանաւանդ ի Կ. Պոլիս, որ գէթ հարէր հազար փութ կրնայ ժողովել: Երբեք տեսնուած է որ ցանցաւ եւ յիմար դատողութեան տէր լըրագիր մը արժանոցած լինի այս աստիճան բարձր հեղինակութեան եւ հանրային համակրութեան, եւ երբեք տեսնուած է որ ժողովուրդ մը իւր հաւաքական խելքով այնչափ տգէտ եւ անգատող լինի որ կուրօրէն վստահի եւ համակիր լինի լրագրի մը որ անարժէք է եւ անպիտան: Արդ, քանի որ Արծրունի եւ իւր թերթն ստացեր են հեղինակութիւն մը որմէ աւելին անկարելի է ստանալ ներկայ դարու հայոց մէջ, կը նշանակէ թէ Արծրունի եւ Մշակ ունին բարձրագոյն արժանաւորութիւններ: Հաւառակ պարագայի մէջ եթէ կան մարդիկ որ կը ծաղրեն նորա իմաստալի եւ արդիւնաւէտ խմբագրական յօդուածներն, կը

հեղինակներն ուրա գործունէութիւնն, այնպիսի մարդիկ կ'ա՛մ չափազանց տգէտ են եւ կ'ա՛մ յոյժ չարամիտ:

Մինչեւ Մշակի երեւումը Կաւկասիոյ հայ վարժարաններն ողորմելի կացութեան մէջէին, ուսուցչութիւն միշտ պարսաւելի պաշտօն կը համարուէր, Թիֆլիսի հայ աղնուականութիւնը կ'ատէր եւ կ'արհամարէր հայ անունն եւ հոգւով ու լեզուով ուսուցէր: Արծրունի առաջին աղնուականն եղաւ որ սկսաւ ճաղկել հայ աղնուականութեան այս մոլութիւնն: Յաջորդեց իւր նպատակի մէջ եւ այսօր հայ աղնուական շրջաններու մէջ խօսակցութիւնը սկսած է հայերենի փոխուիլ: Արծրունի յաջորդեց բարձրացնել ուսուցչութեան ընկած վարկը, նորա յօդուածներու ազդեցութեան ներքեւ յուզուեցաւ դպրոցական խնդիրն եւ Գէորգ Դ. պարտք համարեց իրեն բարենորոգում մտցնել Կաւկասիոյ հայ վարժարաններու մէջ: Շատերը կը դատաւարտեն Արծրունին որ կրօնական ազատ գաղափարներ սկսաւ քարոզել, Պ. Արծրունի եթէ պարտաւորեցաւ հարուածել կրօնն գլխաւորապէս այն պատճառաւ էր, որ լուսաւորչական շայերը գրեթէ բարբարոսաբար կը վարուէին բողոքական եւ կաթոլիկ Հայոց հետ: Մշակ իւր ուղղութեամբ ազգային սէր ներշնչեց մոլեռանդ կաթոլիկներուն, որ ֆրանկութենէ դուրս ուրիշ ազգութիւն չէին ճանաչեր. նոյնպէս եւ բողոքականներուն, որ միսիոնարներու քարոզի ազդեցութեամբ կաթոլիկներէն գերազանց էին մոլեռանդութեամբ եւ հաստեցութեամբ: Մշակի այս նպատակը հասարակութիւնն ամենայն սիրով եւ ուրախութեամբ 1880 ին եւ յետոյ, սկսան իրենց մէջ դրամ հանգանակել եւ ղրկել Մշակին ի նպաստ Հայաստանի սովետոյ, Միացեալ Ընկերութեան և: Հայկական լրագիր մը ասկէ առաւել ի՞նչ կրնայ ընել:

Մշակ ուրիշ մեծ ծառայութիւն եւս մատուց Հայ հասարակութեան. յարաբերութեան առաջին կայն հաստատեց Թուրքիոյ Հայոց եւ Ռուսիոյ Հայոց մէջ, որ ցայն վայր անձանթ էին իրար: Այս մասին բաւական մեծ դեր խաղած է նորա Կ. Պոլսոյ Թղթակիցն՝ Հայկակ:

Արծրունիի սնանկութիւնն եւ Մշակի դադարումն խորին վիշտ պատճառեցին դը-

րեթէ ամբողջ Ռուսիոյ Հայոց: Եւ այս յունուարին երբ հրատարակեցաւ Մշակի առաջին համարն, Ռուսիոյ բազմաթիւ կողմերէ ջերմագին խնդակցութեան հեռագիրներ ուղղուեցան Արծրունիի: Արդէն Յունուարի 4 ին Մշակ պատրաստ ունէր աւելի քան 1100 բաժանորդներ:

Պ. Տ.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԸՆԶԵՂԱԳՈՅՆ ԿԻՆԸ

ՃԵՐՁԻ - ՍԻԹԻ, 10 ՅՆՎՐ.

Պ. Վիլիլմ է. Բուրթիս, Հարաւային Սևերիկայի ծանօթ պաշտօնեան, մի երկար նամակ հրատարակած էր վերջերս Ձիքալոյի Ինքը - Օշը լրագրոյն մէջ՝ Տիկին Տօնա Իզատորա Բուրթիսի տաքաւ հարստութիւնն, շարժական եւ անշարժ անթիւ կալուածներն եւ եկամուտներն պատմող, որուն համար կ'ըսուի թէ աշխարհիս ամենէ հարուստ կնիկը լինելու բարեբաղդութիւնն ու համբաւը կը վայելէ: Նիւ - Եորքի լրագիրներէն մին կոմսուհի Մոնթէ - Քրիսթօ անունը կուտար սորա իրաւամբ, որուն միլիոններու թուոյն իրմէ զատ ոչ ոք ծանօթ է:

Ձիլի մեծ պատերազմէն ի վեր Տիկին Բուրթիսի նախահարց անուանքն ծանօթ են երկրին ժողովրդեան, որը միշտ հարստագոյն անձանց կարգին մէջ նշանաւոր տեղ մը բռնած են: Տիկինը հանգուցեալ էրկան նախահարց նմանապէս Ձիլի բարձրագոյն դասը կը կազմեն եղեր շատ տարիներէ ի վեր, որոց մահուընէ յետոյ հարստութիւննին մեծաւ մասամբ կը մնար հանգուցեալ Տօնի, ուսկից եւ իզատորա Բուրթիս կը ժառանգէր իւր նախահարց հարստութիւնն: Վերջապէս սոյն երկու անձնաւորութիւնը չի միանալէ առաջ Ձիլի վանդակաւորներու կարգին մէջ էին արդէն: Բնանչորս տարի առաջ Տօն եւ իզատորա ամուսնացան Մաքուլի մէջ, ու թէեւ միացան սրտով ու մարմնով, սակայն իրենց հարստութիւնն քաժանեալ պահեցին, ա-

նանկ որ իւրաքանչիւրն ի սոցանէ իւր ան-
ձին վերաբերեալ հարստութիւնն ու ստաց-
ուածքը կը կառավարէր : Տօն իւր կենաց
վերջի տարիներուն մէջ իւր բոլոր հարս-
տութիւնը կտակեց իւր ամուսնոյն զոր
կը սիրէր ի սրտէ : Սոցա առաջնոյն մահ-
ուընէ յետոյ Տօնայի միլիոնները բազմա-
պատկեցան, անանկ որ ներկայ ժամանակին
մէջ, այրին, իւր միլիոններէն ի գատ, տէր է
մեծ ագարակներու, ընդարձակ երկիրնե-
րու, անթիւ հօտերու, ածխոյ, պղնձի եւ
արծաթի հանքերու, Սանթիակո և Վալբա-
րայձօ քաղաքներու մէջ գտնուած շինուա-
ծոց ամենաստուար մասին, երկաթ չողե-
նաւներէ բաղկացեալ նաւատորմի մը, մե-
տաղներ զտելու առանձին գործատուներու,
յատուկ երկաթուղոյ գծի մը եւ այլ շատ մը
չահաւոր ստացուածոց, որք տարին միլիոններ
կը բերեն Տիկինը գանձուն մէջ դիզելու հա-
մար : Տիկին Իզատորայի ածխոյ հանքերը մի-
այն, որք հարաւային Ամերիկայի ածուխ
տուող միակ աղբիւրներն են, կըսէ տե-
ղական օրաթերթ մը, ամսական 80,000
տոլար շահ կը բերեն մեծահարուստ այր-
ւոյն, որոյ ածխի վաճառատուներէն գնել
չուող մը պարտի Մեծն Բրիտանիա գնալ,
ինչպէս որ կըսէ Նե- - Եօրթ Ուօլթը : Ածխոյ
իւրաքանչիւր թոնոյի համար մէկ տոլար ու
երսուն հինգ սէնթ (իւր 34 դրուշ) ծախք
կ'երթայ, կը յարէ յիշեալ օրաթերթին տիկինը
մէն մի թոնոն կը վաճառէ 7 տոլար 50 սէն-
թի այսինքն Անգլիայէն եկող ածխոյ գնէն
բաւական պակաս : Արդ բացայայտ կերեւի
որ Իզատորա ածխոյ տուեալներն մենավա-
ճառութիւն մ'ըրած է հարաւային Ամերիկոյ
մէջ : «Այս աղբիւրէն եկող եկամուտն մի-
այն, կը յաւելու յիշեալ ռամկավարական
թերթը, բաւական է ոսկւոյ մէջ թաթա-
խելու համար զՏիկին Իզատորա» : Մեծա-
հարուստ այրին իւր ութն երկաթ չողե-
նաւներով, որք շինուած են Անգլիոյ մէջ,
ածուխ կը զրկէ հարաւային Ամերիկոյ բո-
լոր նաւահանգիստներն, այդ չողեմաւերն
իրենց վերադարձին Բերուէ եւ Էքուադօրէ
անցուտ մետաղ բարձած կը տանին ի
Լօթթա, ուր կը գտնուին Իզատորայի գտող
գործարանքն, եւ ալիւր ու վաճառք կը
բերեն Պուէնոս Այրէսէ :

Լօթթայի գրեթէ բոլոր տունները Տիկին

Քուզինոյի ստացուածքներն են եւ իւր 7,000
բնակիչք նորա կամքէն կախեալ են :
Աւասիկ նոր բռնաւոր մ'ալ բռնաւոր
մը, որուն անունը գուցէ ցարդ ծանօթ
չէր մեր ընթերցողաց : Այսպէս ալ Քօրօ-
նէլի 8,000 բնակչաց $\frac{9}{10}$ ը Տիկինը կամաց են
հլու հնազանդ : Այս երկու պղտիկ քաղա-
քաց մէջ Իզատորայի գործոյն աշխատող
գործաւորաց, տեսչաց ու գրագրաց ամիսը
կը վճարուի գրեթէ 120,000 աօլար
վարձք, որուն մեծ մասը նորէն Տիկին Ի-
զատորայի կը գառնայ լաւ շահով մը մէկ-
տեղ իւր խանութներու ու վաճառատանց
շնորհիւ : Տիկինը տարւոյն մեծ մասը կը
կենայ Լօթթայի մէջ իւր գործերուն վրայ
անձամբ հօկելու համար, ուր այժմ նէ կը
կառուցանէ մի բնակարան մէկ միլիոն տօ-
լարի արժողութեամբ, որուն ճարտարա-
պետները, նկարիչներն եւ վերջապէս բոլոր
պէտքի բաները բերել տրուած են Գրանսա-
յէ : Դեռ քանի մը ամիսներ առաջ Մոնթէ-
Քրիսթօ կոմսուհւոյն մի չող ենաւն որ բուրդ
բարձած Պորտոյ գնացած էր, յիշեալ բնա-
կարանին կառուցման համար այլ եւ այլ
պէտքի բաներ բեռցած կը վերադառնար ի
Լօթթա : Այս բնակարան կը կառուցուի
մեծ ու աշխարհի ամենէ գեղեցիկ պար-
տէզներէն մին սեպուող դրախտի մը : մէջ
տեղն, որն որ լի է, կ'ըսեն լրագիրք, այլ
և այլ արձաններով, լճակներով, բնական ու
արհեստական բլրակներով, գեղեցիկ ծա-
ռերով, տուններով : վերջապէս ինչ որ
կրնայ գտնուիլ եւրոպական կամ ամերիկ-
եան հասարակաց գեղեցիկ դարաստանի մը
մէջ, նոյնը կայ նաեւ սոյն պարտիզին մէջ,
որոյ գեղեցկութիւնքն ձեռք բերած է
Տիկին Քուզինօ իբր մէկ միլիոն տոլարով :
Իզատորայի նշանաւոր ստացուածքներէն են
նաեւ Սանթիակոյի մօտ Մաքուլի մէջ ու-
նեցած իւր ընդարձակ գետիններն, պար-
տէզներն, այգեստաններն ու ագարակներն
անթիւ հօտերով լեցուն : Հոս տիկինն աշ-
խատցնել կուտայ 3-400 ճերմակ գործա-
ւորներ ու հազարէ աւելի շնորհներ, որոց
ամէնուն դառն քրտինքն նոր Մոնթէ-Քրիս-
թոյի բաղդը շինելու կը ծառայեն : Մաքուլի
այգիներն են, որք Զիլի բնակչաց կուտան
գեղեցիկ գինի : Այդ այգիներէն յառաջ եկող
չահերն բաւական են Իզատորան երջանիկ

ընել այնչափ որչափ կարելի է լինել այս աշխարհիս վրայ : Սակայն Տիկինն իւր գործածած գինին Ծրանսայէ բերել կուտայ , իրեններուն չի հաւելուն համար :

Վերջապէս շատ երկար պիտի լինի եթէ սոյն միլիոնատիրուհւոյն բոլոր ունեցածներուն վրայ խօսիմ մի առ մի : Իւր ձիերն , կառքերն , տներն , կալուածներն ագարակներն և անթիւ են Ձիւրի մէջ եւ օրէօր կ'աւելնան ու կը բազմանան ժողովրդեան քրտամբ ու աշխատութեամբ :

Տօնա Ի . Քուզինօ խիստ գործունեայ կնիկ է : Իւր գործերուն մէջ ունեցած տեսողներէն ամէն շաբաթ տեղեկագիրներ կ'ստանայ , եւ կ'ըսուի թէ որ եւ է բան , քար մը կամ կտոր մը փայտ , կարելի չէ իւր տեղէն շարժել , առանց տիկնոջ գիտակցութեան :

Կ'ըսուի թէ Քուզինօ շատ ու շատ կը սիրէ գեղեցիկ երիտասարդներ որոնցմէ 15-20 ի չափ միշտ պատրաստ կ'ունենայ իւր բնակարանին մէջ եւ որոց կուտայ այնչափ դրամ որչափ որ կրնան մսխել : Պարզ ըսեմ : Տիկին Քուզինօ անբարոյական լինիլ կը թուի , թէեւ տեղական թերթեր չեն ըսեր զայս , վասն զի Սմերիկայի մէջ այսպիսի բաներ անբարոյականութիւն չեն գուցէ :

Երբ Միացեալ Նահանգաց նաւատորմը Վալթարայցօ կը դառնուէր , Տիկին Քուզինօ ուղեց հիւրընկալել նորա պաշտօնեաներն մի քանի շաբաթներ . եւ այս մտօք մի յատուկ կառուղի զրկեց բերել տալու զանոնք ի Մաքուլ : Ծովակալ Ըբլիւր բսան պաշտօնեաներու հետ մէկտեղ հաւանելով Տիկինոյ հրաւէրին եկաւ ի Մաքուլ , և անդ անցուցին բաւական առեւն առանց ծախսելու և ոչ մի սէնթ , վասն զի Տիկինն լուր զրկած էր բաղաբին բոլոր խանութպանաց ամէն ինչ ձրի տալ իւր հիւրերուն եւ դոցա դիւներն գրել իւր հաշույն :

Ձիւրի այցելող ամէն ծանօթ ճանբորդներ տեսութիւններ ունեցած են այս նոր կոմսուհւոյն հետ , որոցմէ շատեր ընդարձակ յօդուածներ հրատարակած են յաճախ ամերիկեան լրագրաց մէջ : Ի մէջ այլոց կը յիշուի Լէտի Պրէսսի որ իւր ճանբորդութեան յիշատակաց մէջ երկար էջեր նուիրած է կ'ըսուի սոյն տիկնոջ օրական կեան-

քին : Նիւ-Եորքի օրաթերթերէն մին Քուզինոյի վրայ գրած առեւն բաւական կտորներ յառաջ կը բերէր անցեալներն յիշեալ ուղեւորուհւոյն հրատարակածներէն , որոց մէջ ուշադրութեան արժանի եղածներն ներկայեցի եւ կը ներկայեմ մերայնոց :

Նոր Մոնթէ-Քրիսթօն մի զուարճասէր կնիկ է իբր 45 տարեկան . անցեալ ամառ յիսուն երիտասարդաց ու տիկնանց հետ մէկտեղ մեկնեցաւ Ձիւրիէն երկաթեայ շոգենաւով մը ու զուարճալի պտոյտ մ'ըրաւ այլ եւ այլ կողմեր՝ ծախսելով հազարաւոր տողարներ : Տիկինն մի քիչ շոյլ կ'երեւի . ընտել հագ չըներ մէկ միլիոն տողար ծախած միջոցին : Քուզինօ միշտ կը կրէ իւր վրայ մեծարժէք աղամանդներ եւ գաղղիական զարդեր : Ձիւրի մոռնում ըսել նաեւ թէ Տիկինն շատ անգամ կ'այցելէ Ներուպա , ի մասնաւորի Գաղղիա որ շատ եկած կ'երեւի իւր ճաշակին :

Քուզինօ , ինչպէս որ ըսի , իւր տարիքը առած կնիկ մ'է , եւ կ'ըսէ թէ այլ եւս չի պիտի ամուսնանայ . մանաւանդ որ Ձիւրի մէջ չ'կայ մէկը որ կարենայ համարձակիլ Տիկինը կնուլթեան խնդրել :

Տիկին Տօնա ունի երկու աղջիկներ , մին տասն եւ ինն տարեկան Սինիօրա Խաւտօրա անուամբ , իսկ միւսն տասն եւ եօթն տարեկան Սինիօրա Բասիֆիքա անուանեալ . նմանապէս Տիկինն ունի մի մանջ զաւակ որ քսան եւ չորս տարեկան է եւ նշանուած է այժմ՝ աղջկան մը հետ : Սմուսնութիւնը տեղի պիտի ունենայ ի մօտոյ . հարսը պիտի ստանայ մեծամեծ նուէրներ :

Հ. ԷԿԻՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԲԱՆՔ ԸՆԴ ՍՈՒՍԱԿ

Սոխա'կ սիրերգիչ , ընդ արեւգլին՝
Երբ անդրանիկ շողք Արփույն կը ծագին
Լուսաջինջ ներկել թերթեր սեգ վարդին
Որք բոսորերանդ ծիւծիւ կը փթթին ,

Է՞ր լռիկ թընկ
Հծծես միայնիկ ,

Սոխակ քաղցրածայն, նուաշնեհ համեղ
Մեշտ յերկրէն խանդով սիրաբեղ,
Առ սեր թարմ վարդին քնքշէ երկնագեղ,
Սիրահար սիրով բոցեռանդ անմեղ.

Է՞ր չ'ոգես արդ
Քոյդ երգեր զուարթ:

Սոխակ սիրավառ, նա կեանքէ էր միակ,
Հալէի ի տես նորին գեղունակ.
Յօղաբաց փթ' թին քթ' թէին սեւորակ
Գեղուն աչերուդ բերն անուշտկ:

Է՞ր հայիս խոնարհ
Գոգցես սգահար:

Սոխակ գեղատես, բազմանգամ տեսի,
Սիգանք ճեմէի դու մէջ պարտիզի,
Եւ փոխանակէի ակնարկք ընդ վարդի,
Մերթ գեղգեղելով զուարթնոց մեղեդի:

Է՞ր տխուր խոհեր
Ձգես ես պատեր:

Սոխակ սիրապանծ, չ'տա՛ս պատահան,
Ոչ իսկ քո աչեր գամ մի յիս դառնան.
Չ'ժուժեմ դեռ եւս այդ քո լուծեան,
Օ՛ն սիրագեղգեղ, ինձ բառ մ' միայն:

Է՞ր կ'ինայես
Յոյժ կ'ցաւիմ ես:

Յիս յառեց սոխակն իւր գեղուն աչեր,
Կարծեցի տեսնել զոյգ մ' լոյս աստղեր.
Եւ նկատ առի որ խոշոր շիթեր
Ջրմիկ արտասուաց նա կ' թափ' թփեր:

Է՞ր այս արտասուք
Ո՛հ հեղու ի սուգ:

Սոխակն հառաչեց սրտին խորերէն,
Սարսուռ զիս պատեց այդ տխուր ձայնէն,
— Երեւոսարդ դու — թռաւ շրթներէն
Իւր կարմրոլոր անդրանիկ բառէն:

Է՞ր գողդոջեցի
Եւ իսկոյն լացի:

— Երեւոսարդ դու — կրկնեց տխրադին
— Զի՞ հետամտիս գաղտնեաց իմ սրտին,
— Կորուսած եմ զիմ գոհար թանկագին
— Ովկէան մ' ցաւք խոցեցին հոգին:

— Սոխակին չուա՛ռ
— Ա՛հ եղայ թշուա՛ռ:

— Հապճեպ իմ միակ վիշտ, քեզ ալ յայտնեմ
— Որ շուտ հեռանաս այս տխուր վայրէն,
— Մեռաւ... իմ սրտի հատորն վսեմ,
— Աւա՛ղ... թօշնեցաւ վարդն իմ գեղադէմ:

— Նա մեռաւ նուաղ
— Ինձ թող' լով աւաղ...:

Աստ իւր բանից թեւ ընդհատեց սոխակ,
Հառաչ մ' խեղդեց իւր ձայնի հագագ.
Նամետ աչերէն արտասուաց կայլակ
Ողողեց հեքոյն դեմքն քաղցրորակ:

Եւ հեռացայ ես
Մահաբոյր տեղէս:

ՄԱՄԻԿՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն Ք

Ֆեոտոր Տասթայեվսքի անծանօթ մատենագիր մը չէ «Մասիս» ի ընթերցողաց, իման թուրկէնիէֆի և Լեոն թուրքոյի հետ կը կազմէ ռուս վիպասանաց ամենափայլուն երրորդութիւնն: Անշուշտ մոռցուած չեն այն յօդուածներն որովք հասարակութեան ծանօթացուցինք Ռուսիոյ այդ մեծ հնգինակն, որ իւր ընկերային վէպերուն մէջ նպատակ ընտրած է իրեն յերեւան ածել ռուս ընկերութեան ամեն թաքուն վէրքերն, ժողովրդեան ցաւերն եւ գիւղացւոյն, «մեւժիկ» ին տառապանքներն: Այսօր բաղդն ու նինք մեր ընթերցողաց ներկայելու Տասթայեվսքի մէկ պատմութիւնն, փոքրիկ հրաշակերտ մը իւր ճշգրտութեան մէջ: Մարդկային սրտի այդ մանրակրկիտ խուզարկուն անդ ի յայտ բերած է իւր գլխաւոր յատկութիւնն երբ կը խօսի փոքունց եւ նշուատից վրայ. անդ դրած է իւր սիրտն ողջոյն: Վստահ ենք թէ ընթերցողը պիտի համակուի հեղինակին սրտայուզութեամբ:

Լ. Բ.

Մ Ն Ն Գ Ե Ա Ն Մ Ա Ռ Ն

... Մեծ քաղաքի մը մէջ, Մինդեան առջի իրիկունը, մինչ կ'ծու ցուրտ մը կը տիրէ, կը տեսնեմ դեռատի տղայ մը, պղծտիկ, շատ պղտիկ, վեց տարեկան, թերեւս իսկ նուաղ, որ տակաւին բաւական մեծ չէ մուրալու համար, այլ որ անշուշտ մէկ քանի տարիէն պիտի երթայ իւր ձեռքը կարկառել ի մայր: Այդ տղան առտու մը կ'արթննայ տամուկ ու պաղ նկուղի մը մէջ: Փաթթուած է տեսակ մը պատուտած փոքրիկ պարեգօտի եւ կը զովայ ցրտասարսուռ: Իւր շունչը կուտայ սպիտակ գոլորշիներով. անկիւն մը նստած է անտուկի մը վրայ. իւր ձանձրոյթը փարատելու համար, դիտմամբ կ'երազէ իւր շնչառութիւնն, եւ կ'զբօսնու անոր դուրս ելնելը զիտնելով: Սակայն շատ անօթի է: Առաւօտէն ի վեր արդէն քանի

մը անգամ մօտեցած է տախտակեայ մահ-
ճակարին որ ծածկուած է քօղի պէս
նուրբ փախաթով մը եւ ուր պառկած է իւր
հիւանդ մայրն, բարձ առած գլխուն ցըն-
ցոտեաց կապոց մը:

Ինչպէ՞ս եկած հող մնացած է իւր զաւ-
կին հետ հաւանաբար եկած է օտար քաղա-
քէ մը, և հիւանդ անալով անկողին ինկած է:
Տանտէրն երկու օր առաջ ձերբակալուած
եւ սահականոց տարուած է. այդ օր տօն
է, և միւս վարձակալները դուրս ելած են:
Աստուծոյ մին պառկած մնացած է քսան եւ
չորս ժամէ ի վեր, կիսամեռ գինով, առանց
սպասելու տօնական աւուրց: Ուրիշ ան-
կիւնէ մը կը լսուին տրտունջներն ու թանա-
մենի պառաւի մը, յօդացաւէն անդամա-
լուծեալ: Այդ պառաւն ատենօք մանկան
սպասուհի եղած է տեղ մը և այժմ կը մեռնի
մինաւորիկ, կը հեծէ, կը հառաչէ, կը մը-
ռըլտայ պզտիկին մօտ որ կ'սկսի վախնալ և
չմօտենար այն անկեան ուր նա կը խոր-
դայ: Իրաւ, ջուր գտած է նրբանցքին մէջ,
այլ չէ կրցած ձեռք ձգել հացի միակ կտոր
մը, եւ, տասներորդ անգամ, կուգայ
արթնցնել իւր մայրը: Պատճառն այն է թէ
վերջապէս վախը կը պաշարէ զայն այդ խա-
ւարին մէջ. օրը տարածաւած է արդէն և
կրակ չեն վառեր: Խարխախելով կը գտնէ
իւր մօր դէմքն եւ կը զարմանայ որ այլ եւս
չչարժիր նա եւ պատին պէս պաղ դարձած
է: «Ուրեմն այսքան ցո՛ւրտ կ'ընէ» կը
խորհի: Քանի մը վայրկեան կը մնայ ան-
շարժ, ձեռքը մեռելոյն ուսին վրայ, յետոյ
կ'սկսի շունչ տալ իւր մատներուն՝ տաքցը-
նելու համար, եւ անկողնոյն տակ ձեռքին
դպչելով իւր փոքրիկ գտակը, յուշիկ իմն
կը փնտռէ դուռն եւ դուրս կ'ելնէ ստոր-
նայարկէն: Աւելի կանուխ դուրս պիտի
ելնէր եթէ չվախնար մեծ շունէն, որ վե-
րը, տախտակամածին վրայ, դրացւոյն դը-
րան առջեւ, կը հաչէ օրն ի բուն: Այլ
շունն այն տեղ չէ, եւ աւասիկ տղան փո-
ղոցին մէջ: — «Աստուած իմ, ի՛նչ քա-
ղաք: Այն տեղն, ուսկից կուգայ, գիշերն
աւելի մութ է, եւ ամբողջ փողոցին մէջ
միակ լապտեր մը կայ. փայտաշէն ցած տը-
նակներ, փեղկերով գոցուած. փողոցին մէջ
ոչ ոք, երբ մութը կ'ոխած է. ամեն ոք
իւր տունը կը փակուի. միայն բազմաթիւ

շուներ որ կ'ոռնան, հարիւրաւոր, հաղա-
րաւոր շուներ որ կ'ոռնան կը հաչեն գիշերն
ողջոյն: Այլ ասոր փոխարէն որչափ տա՛ք
կ'ընէր անդ. եւ ուտելի՛ք կուտային: Հոս,
Աստուած իմ, ինչքան լա՛ւ պիտի լինէր ե-
թէ ուտելու բան մ'ուենեար. հոս ի՛նչ
ժխոր, ի՛նչ որոտում. ի՛նչ լոյս եւ ո՛րքան
մարդ. ո՛րչափ ձի եւ ո՛րչափ կառք: Եւ
ցուրտը, ցո՛ւրտը: Խոնջեալ ձիերուն մօր-
մինը ցուրտ կը շնչէ, եւ իրենց հրատապ
ունգունքն սպիտակ շունչ կուտան. իրենց
պայտերը կը հնչեն սալայատակին վրայ, կա-
կուղ ձիւնին մէջտեղէն: Եւ ի՛նչպէս ամեն
մարդ կը հրմշկէ գիրար... Աստուած
իմ, որքա՛ն կ'ուզեմ բան մ'ուտել, պատառ
մը բան, ի՛նչ կ'ուզէ թող ըլլայ... Աւա-
սիկ մատներս կը ցաւին...»

*
* *
*

Պահապան զինուոր մը կ'անցնի եւ գը-
լուխը կը դարձնէ աղան չտեսնելու համար:
«Աւասիկ դարձեալ փողոց մը... Ո՛հ,
ի՛նչ ալ ընդարձակ է: Խա՛չ որ ոտքերնուն
տակ պիտի մնամ: Ի՛նչպէս ալ ամենքը կը
պոռան, ի՛նչպէս կը վազեն, ի՛նչպէս կը
գլորին... եւ լոյս, լոյս: Ո՛հ, աս ի՛նչ է
աս... ի՛նչ մեծ սպակի: Եւ սպակիին
ետեւ սենեակ մը, եւ սենեակին մէջ ծառ
մը որ մինչեւ ձեղունը կը հասնի. Ծնըն-
դեան ծառն է այս... ու ծառին վրայ
ո՛րքան լոյս. ոսկեգօծ թուղթեր ու խըն-
ձորներ կան. եւ բոլորտիքը պէպէքներ,
պտըտիկ պէպէքներ: Սենեկին մէջ մանուկ-
ներ կան, ամենքն ալ աղուոր հագուած,
ամենքն ալ մաքուր. կը խնդան, կը խա-
ղան, կ'ուտեն, կը խմեն: Աւասիկ նորոտի
աղջիկ մը որ կ'սկսի պարել փոքրիկ մանչուն
հետ. ինչքա՛ն սիրուն է, նորատի աղջիկը.
աւասիկ երաժշտութիւնն, ապակիին ետեւէն
կը լսուի...»

Տղան կը դիտէ, կը հիւանայ եւ արդէն
կը խնդայ. ոչ եւս ցաւ կ'զգայ մատներուն
ու ոտներուն վրայ. մատուրները բոլորովին
կարմրցած են, չկրնար ծուրել զայնս, եւ
ձեռքը շարժելու ատեն ցաւ կ'զգայ: Բայց
աւասիկ նորէն կը ցաւին մատները. կուլայ
ու կը հեռանայ: Ուրիշ ապակիի մը ետեւ
կը տեսնէ ուրիշ սենեակներ եւ նորէն ծա-

ուեր ու ամենազգի կարկանդակներ սեղանին վրայ . կարմիր, կանաչ նուշեր : Չորս գեղանի տրկնայք նստած են , եւ երբ մէկը ներս մտնէ՝ կարկանդակ կուտան անոր . եւ դուռն ամեն վայրկեան կը բացուի , ու շատ պարոններ կը մտնեն : Պզտիկը կը սողոսկի , յանկարծ դուռը կը բանայ եւ ներս կը մտնէ : Ո՛հ , ի՛նչ աղմուկ յարուցին զայն տեսնելով , ի՛նչ յուզում . խակոյն տրկին մը ոտը կ'եղնէ , ձեռքին մէջ կուպէկ մը կը դընէ , եւ ինքն իսկ կը բանայ փողոցին դուռը : Ո՛րչափ վախցաւ :

*
* *

Կուպէկն ինկաւ ձեռքէն եւ հնչեց սանդուղին աստիճանին վրայ . իւր փոքրիկ կարմիր մատուռները չէին կրնար բռնել զըրամն : Վազելով դուռս ելաւ , պզտիկը , եւ քալեց շուտ , շուտ : Ո՛ւր կ'երթար . ինքն ալ չէր գիտէ : Կուզէր տակաւին լալ , ստկայն չափազանց կը վախնայ : Ու կը վազէ , կը վազէ , ու ձեռներուն շունչ կուտայ : Եւ վրջով կը համակէ զայն . ինքզինքը կ'զգայ այնքա՛ն մոնակ , այնքա՛ն խռովուն . եւ յանկարծ , Ոստուած իմ , ա՛ս ինչ է : Բազմաթիւ մարդիկ որք անդ կեցած են եւ կ'ըսեալանան . « Պատուհանի մը առջեւ , ապակիին ետեւ , երեք սիրուն պէպէքներ , կարմիր ու դեղին ձոխ չընդգետներ հագած , եւ որք գողցես կենդանի են , բոլորովին կենդանի : Եւ այդ նստած ծերուկն որ կարծես կը հարկանէ մեծ ջութակ մը : Ուրիշ երկու ծերուկներ ալ կան , յոտին , որք կ'ածեն փոքր ջութակներ եւ գլուխին կ'երեքցնեն ըստ չափու : Իրարու կը նային եւ իրենց շրթները կը շարժեն : Կը խօսին , իրա՛ւ որ կը խօսին : Միայն թէ իրենց ձայնը չլսուի ապակիին մէջէն » : Եւ մանուկը կը խորհի նախ եւ առաջ թէ կենդանի են , ու երբ կը հասկնայ թէ պէպէքներ են , կ'սկսի խնդալ : Նրբէք տեսած չէ՝ այդ տեսակ պէպէքներ եւ չէր գիտեր թէ ատանկ պէպէքներ կան եղբւր : Ու կ'ուզէ լալ , այլ այնքան զուարճալի են , այնքա՛ն զուարճալի են , այդ պէպէքները :

*
* *

Յանկարծ կ'զգայ որ մէկը կը բռնէ իւր հագուստէն . իւր ըով կը դռնուի շարասիրտ մեծ տղայ մը որ գլխուն կուռփ մը կ'իջեցնէ , գտակը կ'առնու , եւ կից մը կուտայ :

Մանուկը կ'իյնայ : Միանգամայն կը պուռայ . վայրկեան մը կը կենայ սոսկումէն քար կտրած , ապա ոտը կ'եղնէ իսկոյն ու կը վազէ , կը վազէ , կառանցիկ դռնէ մը ներս կը սպրդի , եւ դաւթի մը մէջ կը պահուրտի , փայտակոյտի մը ետին . « Հոս ոչ ոք պիտի գտնէ դիւ . մուտ կ'ընէ հոս » :

Գետին կը նստի եւ կը պոպոզի . այնքան սարսափած է որ հազիւ շունչ կ'առնու :

Եւ , յանկարծ ուստ իմն , հեշտութիւն մը կ'զգայ . իւր փոքրիկ ձեռներն ու փոքրիկ ոտներն ալ չ'են ցաւիր , ու կը տաքնայ , իբր թէ վառարանի մը ըով լինէր , ու բոլոր մարմինը կը դողդղայ : « Ա՛հ . պիտի ընանա՛յ . ինչքա՛ն լաւ է հոս քնանալ , Քիշ մը ատեն այս տեղ պիտի մնամ , ու ետքը պիտի երթամ պէպէքները դիտել » , կը խորհէր պզտիկը . եւ ժպտեցաւ ի յուշ պէպէքներուն : « Գողցես կենդանի են , բոլորովին կենդանի . . . » :

Յետոյ , աւասիկ կը լսէ իւր մօրը երգը : « Մայրի՛կ , կը քնանամ . . . ա՛հ , ի՛նչքան լաւ է այստեղ քնանալ » :

— Եկո՛ւր տունս , պզտիկ տղայ , եկո՛ւր տես Մենդեան ծառն , ըսաւ մեղմ ձայն մը :

Նախ կարծեց թէ իւր մայրն էր . բայց ո՛չ , նա չէր :

Ուրեմն ո՞վ կը կանչէր զինքն : Ոչ զոք կը տեսնէ : Այլ մէկը վրան կը ծռի ու մուտիւն մէջ կը գրկէ զինքն . ու նա ձեռքը կ'երկընցնէ եւ . . . յանկարծ . . . Ո՛հ , ի՛նչ լոյս , ո՛հ , ի՛նչ Մենդեան ծառ : Ո՛չ , Մենդեան ծառ մը չէ այս . ասոր նմանը երբէք տեսած չէ :

Ո՛ւր կը գտնուի այժմ : Ամեն ինչ կը փողփողի , ամեն ինչ կը ճաճանչէ , եւ բոլորովին պէպէքներ . բայց ոչ , պէպէքներ չեն , այլ պզտիկ մանչեր , պզտիկ աղբիկներ , միայն թէ ամենքն ալ շատ փայլուն են : Ամենքն ալ կը դառնան իւր շուրջը , կը թռչտին , կը գրկեն զինքն , կ'առնուեն կը տանին , եւ ինքն իսկ կը թռչտի : Ու կը

տեսնէ իւր մայրն որ իրեն կը նայի ու կը խնդայ բերկրապատար:

— Մայրիկ, մայրիկ, ա՛հ, ինչքան լա՛ւ է այստեղ, կը գոչէ մանուկն: Ու նորէն կը գրկէ տղաքները ու կ'ուզէ անոնց պատմել աղակիին ետեւի պէպէքներուն պատմութիւնը: Ո՞վ էք դուք, պզտիկ մանչեր, ո՞վ էք դուք, պզտիկ աղջիկներ, կը հարցնէ խնդալով ու գգուելով զայնս:

Յիսուսի ծննդեան ծառն է այս:

Յիսուսի քով, այդ օրն, միշտ Մենդեան ծառ մը կայ այն մանկանց համար որք չունին իրենց յատուկ ծառն...

Եւ իմացաւ թէ այդ փոքրիկ մանչերն ողջոյն ու այդ փոքրիկ աղջիկներն համբուն, ամենքն ալ իրեն պէս տղաքներ էին, ոմանք ցուրտէն մեռած այն կողմիներուն մէջ յորս լքած էին զիրենք Բեդրսպուրիի մեծ պաշտօնատարաց դրան առաջ, այլք դիեցուցեան ատեն մեռած Թուխնայի գարշահոտ ու հեղձուկ խրճիթներուն մէջ, որիչներ անօթութենէ մեռած իրենց մօր ցամբած ստեանց վրայ, սովի միջոցին, ոմանք ալ թունաւորուած երրորդ կարգի վակոններու գարշահոտութենէն: Ամենքն ալ հոս են այժմ, ամենքն ալ փոքրիկ հրեշտակներ զարդիս, ամենքն ալ Յիսուսի քով, եւ իսկ իրենց մէջ, իրենց վրայ տարածելով իւր ձեռներն եւ օրհնելով զիրենք ու իրենց մայրերն մեղաւոր...

Եւ այդ մանկանց մայրերն ալ հոն են, մէկ կողմ, ու կ'արտասուեն կողկողազին. իւրաքանչիւրը կը ճանչէ իւր մանչը կամ աղջիկը, եւ մանկունք կը խոյանան դէպի նոցա, կ'ողջագուրեն զայնս, արցունքնին կը չորցնեն. իրենց փոքրիկ ձեռներով, ու կը պաղատին որ ալ չիլան, որովհետեւ այնքան հանգիստ են հոն...

Եւ վարն, առաւօտուն, դռնապանը դռտաւ դաւթին մէջ ապաստանած մանկան դիակն փոքրիկ, փայտակոյտին ետեւ սառած. գտան նաեւ իւր մայրն, որ մեռած էր զաւկէն առաջ. երկուքն ալ նորէն տեսան զիրար յերկինս, Տիրոջ տան մէջ...

Ֆ. ՏԱՍԹԱՅԷՎԱՔԻ

ՄԱՍԻՍԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՌԱՋԱՐԿԵԱԼ ԽՆԴԻՐՔ

Թիի	6.	(Մ... թիւ	3798)
»	12.	»	3804)
»	13.	»	3805)
»	14.	»	3806)

ԽՆԴԻՐ

Թիի 15.

Շինել եռանկիւն մը որոյ չըջագիծն եւ անկիւնները ծանօթ են.

Խ Ն Դ Ի Ր Թ Ի Ի 11

Լ ՈՒ Ծ ՈՒ Մ Ն

Ք կոչենք երկու քաղաքաց հեռաւորութիւնը, որով երկու ճանապարհորդաց իրարու հանդիպած ատեն առաջինն ընթացած կը լինի.

$$\frac{\Phi - 108}{2} \text{ հարամթր. եւ } \frac{\Phi + 108}{2} \text{ հզրմթ.}$$

Հետեւաբար Բ քաղաքը երթալու համար առաջնոյն կը մնայ $\frac{\Phi + 108}{2}$ հարամթր., զոր

կը կտրէ 18 ժամէն եւ Բին կը մնայ Ա քաղաքը հասնելու համար $\frac{\Phi - 108}{2}$ հարամթր. զոր կը կտրէ 9 ժամէն:

Երկու ճանապարհորդաց արագութիւնք են ուրեմն.

$$\text{առաջին } 1 \text{ ժ. } \frac{\Phi + 108}{2 \times 18} \quad (1)$$

$$\text{երկրորդ } \text{ » } \frac{\Phi - 108}{2 \times 9} \quad (2)$$

Ըսել է թէ իրարու հանդիպած ատեննին, առաջին ճանապարհորդը իւր ընթացած ճանապարհը կտրած է:

$$\frac{(\Phi - 108) 2 \times 18}{(\Phi + 108) 2} = \frac{18 (\Phi - 108)}{\Phi + 108} \text{ ժամէն.}$$

և երկրորդը հանդիպման կէտը ժամանած է.

$$\frac{(\Phi + 108) 2 \times 9}{(\Phi - 108) 2} = \frac{9 (\Phi + 108)}{\Phi - 108} \text{ ժամէն.}$$

Արդ յայտնի է թէ սոյն երկու քանակութիւնք հաւասար են, որով հետեւեալ հաւասարութիւնը, որ կուտայ Քի արժէքը:

$$\frac{16 (\Phi - 108)}{\Phi + 108} = \frac{9 (\Phi + 108)}{\Phi - 108}$$

Սոյն հաւասարութենէն կը քաղենք.

$$16 (\Phi - 108)^2 = 9 (\Phi + 108)^2 \text{ յորմէ}$$

$$4 (\Phi - 108) = 3 (\Phi + 108) \text{ և վերջապէս}$$

$$\Phi = 738 \text{ հազարամէթր}$$

Քի սոյն արժէքն դնելով (1) և (2) ձեւաններուն մէջ որք կը ցուցնեն երկու ճանապարհորդաց արագութիւնը կը գտնենք առաջնոյն համար 27 հազարամէթր և երկրորդին » 36 »

ՊԱՏ. — Երկու քաղաքաց հեռաւորութիւնն է 738 հազարամէթր, առաջին ճանապարհորդին արագութիւնն է 27 և երկրորդին 36 հազարամէթր:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԼՈՒԾՈՂԱՅ

Տ. Բագարատ Մ. Ամուճաեան, Մակարա
Տ. Կ. Նաւասարդեան, Իզմիր
Օր. Մ. Զօհրապ, Գատը-գիւղ
Տ. Կ. Յ. Աղաբէկեան Իւսկիւտար
Տ. Կ. Ռուբէն
Տ. Ռ. Մաթակունի Գատը-գիւղ
Տ. Բարսեղ Մ. Մկրտչեան, Աշակ. Ղալա-
թիոյ վրժրնի.

Տ. Ներսէս Յակովբեանց. Դաւրէժ. — Զեր նամակները մեզ կը հասնին, Եթէ անցեալ անգամ թիւ 1 խնդրոյ համար բան մը գրած չէինք, պատճառն այն է թէ սխալ էր եւ սխալ խնդիրները չէին նշանակեր. դուք կարող էիք ստուգել զայս, քանի որ առաջին խնդրոյ լուծումը տեսաք «Մասիս»ի մէջ, — թիւ 9 խնդրոյ լուծումնիդ ուղիղ է:

Տ. Պ. Սրապեան. Սղերդ. — Թիւ 8 եւ 9 խնդրոց լուծումներն ուղիղ են:

Տ. Իսրայէլ Տ. Կերակոսեան եւ Արամ Յ. Ալէմեան աշակերտք Հ. Մ. Ը. վարժարանին Ի Քղի. — Թիւ 9 խնդրոյ լուծումն ուղիղ է:

Ք Ս Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

ՕՐԱԽԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Նոր բան մ'ըսած չպիտի լինինք խօսելով դարձեալ Պուլկարիոյ, Սերպիոյ եւ Յունաստանի վրայ, որոց կացութիւնն, առանց ենթադրութիւններն հաշուելու, իրական փոփոխութիւն մը չ'կրեց չարթուս մէջ: Թուրքօ — պուլկարական Պայմանագիրը կընքեալ կը մնայ միշտ, բայց Տէրութիւնը վերջնապէս իրենց հաւանութիւնը չ'յայտնեցին ի: Դրան որ կրկին ծանուցագիր մը զրկեց, անշուշտ ստիպողաբար պատասխան մը եւ Դեսպանախորհրդոյ դումարումը պահանջելով: Սա միայն արժանի է յիշատակութեան, որ այս օրերս Արեւելեան Ռումէլիի գլխաւոր քաղաքներէն, եւ մասնաւորապէս Փիլիպէէն առնուած լուրերը թեթեւ խլրտումներ կը ծանուցանեն Պուլկար արմատականաց կողմէ որք կարծես հաճոյք զգալ կ'սկսին անհանդարտ մնալով: Միթինկներ կը դումարուին, հանրագրեր կ'ստորագրուին եւ մինչեւ իսկ մեքենայութիւնը կը նիւթուին. կ'երեւի թէ Աղեքսանդր իշխանին յանձն առած պայմաններն այնքան ոսկեզօծ չեն երեւիր ժողովրդեան մէկ մասին որոց կը թեւադրէ, կ'ըսուի, նախարարապետ Պ. Քարապէլօֆ: Ըստ ոմանց, օտար գործակալներ ալ անհաղորդ չեն այս մեքենայութեանց, որոց նպատակն է հակակրօնութիւններ շահիլ իշխանին դէմ: Յարդ ձեռք բերուած արդիւնքը սա եղած է թէ իշխանն որ կը պատրաստուէր, հանդիսաւորապէս Փիլիպէ մտնել, յետաձգած է իւր ուղեւորութիւնն եւ Սոֆիա կը մնայ տակաւին: Աւելորդ է ըսել թէ, Պուլկարիոյ նախարարապետը մասնակցութիւն ունենայ կամ ոչ այս շարժմանց մէջ, օտար գործակալաց ներկայութիւնն հիւսիսային պետութեան մը խորհրդոց կը վերագրուին:

Սերպիոյ կողմէ եւս ուշադրութեան արժանի նոր լուր մը չիկայ. Միլան թագաւորի պետութիւն՝ դեռ անհաշտ իւր դրացի Պուլկար ազգին՝ կսպսոէ խաղաղութեան կնքման համար սկսուած բանակցութեան ելից. Մաճիտ փաշայի եւ պուլկար ու սերպ

պատուիրակաց առաջին տեսակցութիւնն ի Պուրբէշ, փոխանակուած ճառերն եւ նախնական խորհրդակցութիւնք յոյժ մտերմական հանգամանք մը կընծայեն։ Եւրոպայի փափագող կերեւի այդ բանակցութեանց յաջող ելքը տեսնելու, բաւական է որ Պէրլինի Դաշնագրոյն տրամադրութեանց ձեռք դպցնել չ'փորձուի։

Իսկ Յունաստան յուսալսարութիւն միայն կը գտնէ տեսնելով որ Կլատսդոնեան Դահլիճը շարունակելու կը միտի պահպանողական նախարարութեան աշխարհավարութիւնն, որպէս յիշուեցաւ քանիցս։ Աթէնքէն մայրաքաղաքս ուղղեալ հեռագրի մը նայելով, եթէ հելլենական արդի նախարարութիւնն Եւրոպիոյ ճնշմանց անսալով, իյնայ, ահաւրի յեղափոխութիւն մը կը գուշակուի Յունաստանի ամեն կողմերն, եւ կառավարութեան կործանումն ու օտար պետութեան մը միջամտութիւնն անխուսափելի կը թուին։

Բայց Պ. Կլատսդոն չ'հշտեց տակաւին իւր արտաքին աշխարհավարութիւնը, մանաւանդ որ Անգլիոյ կառավարութեան գլուխ գըտնուող անձինք իրենց խորին ուշադրութիւնը ներքին բարեկարգութեան խնդրոց վրայ դարձնել հրաւիրուեցան այս օրերս ժողովրդային ցոյցերով որ կրկնուեցան Լոնտոնի չրջակայքը։ Ժողովրդային ցոյցեր տեղի կունենան եւ կատաղի ճառեր կարտասանուին դրամատեարք եւ կալուածատեարք դէմ։ Գոյցի հեղինակները փողոցները կը շրջին աղմկալից, ապակիներ խորտակելով, խանութներ աւարելով եւ այլ սպառնալեօք։ Եւ ի՞նչ է այս ցոյցերու նըպատակն։ — Գործաւոր եւ աղքատ դասուն վիճակի բարեօրոյմ պահանջել։ Յաւակին այն է որ այս պահանջումներ, փոխանակ օրինաւոր եւ իմաստուն եղանակաւ արտայայտուելու, յախուռն կերպիւ ի յայտ կուգան։

Գործաւոր դասուն վիճակի բարեօրոյմն խնդիրն Եւրոպիոյ գլխաւոր պետութեանց՝ Գերմանիոյ, Աւստրիոյ, Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ օրակարգին մէջ է արդէն։ Ամենուրեք լրջօրէն կ'ըզաղին այս հարցով, եւ իրական բարենորոգումներ ի գործ դրուելու վրայ են չափ կողմեր, օրինակի աղաղաւ գործաւորաց թոշակներ կ'աւելնան, անոնց

նիւթական վիճակն ապահովելու նպատակաւ ընկերութիւնք կը կազմուին, տղայոց աշխատութիւնք մարդասիրական սահմանի մը մէջ կ'առնուին, հանգստեան թոշակի եւ խնայողական անտուկներ կը հաստատուին եւ այլն։ Ի մի բան, կառավարութիւնք, դրամատեարք եւ գործարանատեարք ըստ կարելոյն հետամուտ են խաղաղապէս լուծելու ընկերական այս կարեւոր խնդիրը։ Բայց գործաւորք, մանաւանդ Անգլիոյ մէջ գոհ չեն ցարդ եղածներէն, եւ աւելի ընդարձակ պահանջումներ ունին, զորս արմատական քանի մը գլխաւոր երեսփոխանաց ձեռամբ ներկայած են Խորհրդարանին։ Անոնք կուզեն որ մեծ կալուածատեարք հողերը գնուին կառավարութեան դրամով եւ մշակներուն բաժնուին, աղքատ դասուց վրայ ծանրացող տուրքերը թեթեւանան, նախնական դաստիարակութիւնը ձրի լինի ընդհանրապէս, իւրաքանչիւր գաւառի ներքին պիտոյից տնօրինումն յանձնուի նոյն գաւառի երեսփոխաններէն բաղկացեալ գաւառական ժողովներու, եւ։

Այս արդարացի պահանջումներ երբ Խորհրդարանին ուշադրութեան յանձնուած են եւ պիտի գտնեն, թէեւ սակաւաթիւ, բայց գոնէ ջերմ ջատագովներ, միւս կողմէ գործաւորական ցոյց մը, աւարառութիւնք եւ վաճառատանց բռնաբարութիւնք որքան անակնկալ նոյնքան եւ անտեղի դէպքեր են, մանաւանդ որ անգլիացի ժողովուրդն իմաստութեան եւ խոհականութեան փորձեր կրցած է տալ անցելոյն մէջ։ Կը կարծուի ուրեմն որ ներկայ շարժումն ո՛չ այնքան ուղղակի ժողովրդային ընդհանուր գրգռման մ'արդիւնք է քան ժողովրդեան ուղղութիւնը վարող քաղաքագիտաց եւ պարագլուխներու գործ։

Ասոր մէկ յայտնի օրինակը կը տեսնուի, կըսէ պաշտօնակից մը, ի Ֆրանսա, Պ. Բօշֆօրի հրաժարումը։ Անհաշտելաց պետը կը թողու իւր երեսփոխանական աթոռը, վասն զի ժողովը չէր ընդունած իւր ընդհանուր ներման առաջարկն, այսինքն թէ մերժած էր իրաւունք տալ այն յարձակմանց որք կ'ուղղուէին ընդդէմ կալուածատեարք եւ այլոց որք պիտի ակարանան բնականաբար եթէ ազգին ներկայացուցիչ մարմինն անխոհմութիւն ունենար ընդհանուր ներ-

մամբ մոռցնել տալ անցելոյն սփրններն եւ քաջալերել ապագայ չարիքները : Ֆրանսայի գործաւորական դասերն անտարակոյս չսկիտի վարանին իրենց դատին իբր մարտիրոս մը նկատել Ղուօֆօր, որ սակայն անոնց յուսեցոյն թշնամին է : Այս ծայրայեղութիւնք եւ այս գրգռումներն են ահա որք իրական վտանգ մը կը համարուին ընկերական դատին :

Ըստ վերջին հեռագրոց զորս կը դնենք ի ստորեւ, Անգլիայէն ծանուցուած երկուք քիչ մը չափազանցուած կերեւին որովչյուսացուիր որի սկզբն կարծուածին չափ մեծ կերպարանք մը առնու ժողովրդային ցոյցն ի Լոնտոն :

* * *

Աւասիկ այդ հեռագիրք .

Լոնտոն, 11 փետր.

Երէկ երեկոյ պաշտած այն զրոյցները թէ կրինիչի եւ Տէրֆորդի պարազ գործաւորաց բազմաթիւ խումբ մը Լոնտոնի վրայ կը քալէր, չափազանցուած էին . ի բաց առեալ Լոնտոնի քանի մը թաղերու մէջ ինչ ինչ գումարումներ, որք առանց դժուարութեան ցրուեցան, ամեն ինչ հանդարտ է մայրաքաղաքին մէջ :

Լոնտոն, 11 փետր.

Սրտաքին գործոց նախարար Լորտ Ռոզպէրի, երէկ ընդունելով դեսոյանական մարմինն, հաստատեց թէ նոր նախարարութիւնը կը սկսուանէ Սալզալի մարքիզին արեւելեան աշխարհավարութիւնը :

Նոր խռովութեանց երկիւղիւ երէկ երեկոյ յառաջ եկած սարսափն, որ սուտ լուրերու վրայ հիմնուած էր, այս առաւօտ հանդարտեցաւ :

Լոնտոն, 11 փետրուար

Կատարեալ հանդարտութիւն մը ցարդ կը տիրէ Լոնտոնի ամեն թաղերուն մէջ . ամեն խանութները բացուեցան եւ գործերը կ'ընթանան ըստ սովորականին . կառավարութիւնը կը շարունակէ զգուշական միջոցներ ձեռք առնուլ :

Ք Ա Ղ Ո Ւ Ա Մ

ՅԱՐԱԹԱԿԱՆ ԼՐՈՅ

25-31 ՅՈՒՆՈՒԱՐ

Ն Ե Ր Ք Ի Ն

—o—

Կայսերական հրամանաւ .

Տրապիզոնի կուսակալ անուանեցաւ Սրտաքին գործոց նախորդ նախարար Վսեմ. Ասիմ փաշա :

Վանայ կուսակալ անուանեցաւ Պետական Խորհրդոյ նախորդ նախագահ Վսեմ. Աքիֆ փաշա :

Աւասիկ Տպագրական վերատեսչութեան այն պաշտօնագիրն որոյ համեմատ խաբանուած է Խաբէն Էֆէն անգլո-ֆրանսական թերթին .

Նկատելով որ Խաբէն Էֆէն իւր վերջին թիւերուն մէջ իւր շահասխդրական եւ սխալ դատողութիւններով անպատշաճ ընթացք մը բռնած է որ կը կասեցունէ կառավարութեան գործոց ուղղութիւնն որուն խնդրոց մէջ .

Նկատելով որ յիշեալ լրագրոյն ուղղեալ բոլոր դիտողութիւնք ինչպէս նաեւ ձեռնհաս իշխանութեան կողմէ անոր նկատմամբ ձեռք առնուած ազդու միջոցներն ապարդիւն մնացած են .

Նկատելով որ կայս. կառավարութիւնը չ'ընար երբէք թոյլ տալ որ դոյութիւն ունենայ լրագիր մը որ Կայսրութեան շահուցայքսն հակառակ ուղղութեան մը կը հետեւի .

Բարձրագոյն հրամանաւ, Խաբէն Էֆէն խափանեալ է այսօրէ սկսեալ :

Ներկայ պաշտօնագիրս հաղորդուած է առ Պ. Է. Նուրէյքըր՝ տնօրէն եւ արտօնատէր յիշեալ լրագրոյ :

Կ. Պոլիս 25/6 յունուար 1886

Գոհութեամբ կը ծանուցանենք թէ Վեհ. Սուլթանը բարեհաճեցաւ չորրորդ կարգի Մէճիտիէ պապուանշան շնորհել ազգային երաժշտապետ Զուհաճեան Տիգրան Էֆէնիին :

Տասանորդական տրոց վերատեսչութեան պաշտօնը ջնջուած է և ըստ նոր կարգադրութեան, իւրաքանչիւր գիւղի հինգ տարուան տասանորդի տուրքն հաշուուելով միջին քանակութիւնը պիտի առնուի և այդ գումարի վճարումը պիտի առաջարկուի գիւղացւոց խի եթէ գիւղացիք չհամաձայնին այդ առաջարկութեան, որ ամեն կերպով նպաստաւոր է իրենց, այն ատեն այդ գիւղի տասանորդական տուրքն աճուողի պիտի դրուի :

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

Վեհ. Մակար Կաթողիկոսն ոսկի խաչ մը նուէր զրկած է Պատրիարքական փոխանորդ Գեր. Ռուսուհուգլեան հօր. Այդ խաչն, հանդերձ ոսկի շղթայով, թղթատարի միջոցաւ Ամեն Ս. Պատրիարք Հօր զրկուած լինելով, Ն. Սրբազնութիւն Գեր. Փոխանորդ Հօր յանձնեց զայն :

Կը լսենք թէ Վարչութիւնը մերժեր է հոգելոյս Ներսէս Պատրիարքի ժառանգորդաց խնդիրն, որք Ն. Սրբազնութեան ամսականներէն անվճար մնացած 60-70,000 զրշ. ի գումար մը կը պահանջէին :

Մնչկեօք րբ պապական կարեւոր թերթն հետեւեալ հետաքրքրաշարժ տողերը կը գրէ, որոց վրայ Կրօնական ժողովոյ ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք .

«Հայ Կաթողիկ Նկեղեցին կատարեալ բարդաւաճման վիճակի մէջ է : Իւր կազմակերպութիւն՝ եկեղեցական, նուիրապետական և պաշտօնական երբեակ տեսակէտներով փառաւոր ապագայ մը կ'ապահովէ Հայ Կաթողիկ Պատրիարքարանին : Կրօնափոխութեանց հոսանքը կը շարունակուի շատ մը վիճակաւոր թեմերու մէջ, մանաւանդ ի Տրապիզոն և ի Մարաշ : Ի Պէհէսնի (Մալաթիոյ թեմ) Կաթողիկութիւնն ընդունող

ընտանեաց թիւը կը հասնի իննսունի : Նորընտիր առաջնորդն՝ Տ. Ֆէրրահեան իւրաքանչիւր թղթատարով նոր «դարձեր» կը ծանուցանէ իւր Պատրիարքարանին : Նէնի-ճէի Սարկաւարզն որ Կաթողիկութիւնն ընդունած էր, վարդապետական աստիճան ստացաւ Տրապիզոնի Առաջնորդ Մրմրեան Գերապայծառին ձեռամբ : այս բան մեծ մըլում տուաւ Կաթողիկական շարժման :

«Կազմանի լուսաւորչական հայք քահանայ մը խնդրած են Տ. Մրմրեանէ : Զօրումի մէջ կազմուած է արդէն նոր կրօնափոխներու խումբ մը : հետեւաբար Աղարեան Սրբազն. հարկ դատեց փորձառու եկեղեցական մը՝ Հայր Աշճեանը զրկել որպէս զի աջակցի վիճակաւոր առաջնորդին ջանից :

«Գեր. Աշճեան Մարզուան հասած է ուստից Ամասիա պիտի ուղեւորի բառնալու համար այն դժուարութիւնները զորս տեղական իշխանութիւնը կը յարուցանեն լատինական հաստատութեանց դէմ : Գեր. Աշճեանի աղբեցութիւնն աւելի հաստատուելու համար, Աղարեան Սրբազն. կայս. Ֆէրման մը ստացած է որ պաշտօնապէս կը ճանչնայ յիշեալ եկեղեցականն իբր շրջուն առաջնորդ Ամասիոյ և Մարզուանի : Նորագոյն նամակներ կը յայտնեն թէ իւր ներկայութիւնն յԱմասիա կրօնափոխական մեծ շարժում մը յառաջ բերած է տեղւոյն Հայոց մէջ : այս շարժում ևս առաւել զօրացած է կայս. Ֆէրմանին հասնելովն, որ կը հաստատէ Հայր Աշճեանի պաշտօնը :

«Հայաստանի կրօնափոխութեան գործն յառաջ կը տարուի խաղաղապէս : Հաստատապէս համոզուած ենք թէ Կաթողիկ Հայոց Պատրիարքարանը կոչուած է մեծ դեր մը կատարել Արեւելքի վերածնութեան գործոյն մէջ, որ Պապին ի գահ բարձրացման առաջին օրէն ունեցած նպատակն է :

«Աղարեան Սրբազն. նոր թեմ մը հաստատեց ի Սէօյիւտ, Պրոնսայի վիճակին մէջ : Արդիվհետեւ տեղւոյն ժողովուրդն աղքատ է, Հայ Հռոմէականաց Պատրիարքն ինք կը հոգայ այդ թեմի բոլոր ծախքերը :

Արտօնատէր Կ. Ս. ԻիթիիճեԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼ. ԼՐԱԳՐՈՅ